

1950-1960 DÖNEMİ ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA YURTTAŞLIK EĞİTİMİ

Citizenship Education In Secondary School Lesson Books In 1950-1960 Period

Bilim Uzmanı Selda ARSLAN

Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Entitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Sivas/Türkiye
ORCID: 0000-0003-1865-6983

Doç. Dr. Recep ERCAN

Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Entitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Sivas/Türkiye
ORCID: 0000-0002-6961-9595

ÖZET

Bu çalışmada 1950-1960 yılları arasında ortaokul ders kitaplarında aktarılan yurttaşlık anlayışı incelenmiştir. Ülkemizde yurttaşlık eğitiminin başlangıcı Osmanlı'nın son dönemine kadar uzanmaktadır. Ulus devletin inşası sürecinde makbul vatandaşın yetiştirilmesi ve cumhuriyet ideolojisinin aktarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda cumhuriyetin bireyini yetiştirmek amacıyla eğitim seferberliği yapılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili hayata geçen Türkiye, "Soğuk Savaş" sürecinde tercihini Batı Blok'undan yana yapmıştır. Menderes hükümeti liberal değerler ve beklentileri karşılayacak sosyal ve politik adımlar atmıştır. Tarımda hızlı makineleşme sonucunda köyden kente yoğun bir göç yaşanmış, köy enstitüleri kapatılmış, toprak reformundan vazgeçilmiş, makbul yurttaş yeniden tanımlanmıştır. Buna göre toplumsal düzeni korumak, kente uyum sürecini kolaylaştırmak, politik ve ekonomik sistemleri yeniden üretmek amacıyla makbul yurttaş yaratmak fikri yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında sık sık vurgulanmıştır. Makbul yurttaş; toplumsal kurallara uyan, milli ve manevi duygularla desteklenmiş kişi olarak tanımlanmıştır. 1950-1960 arasında siyasal, sosyal ve ekonomik alanda yaşanan değişimlerin yurttaşlık eğitimi dersinin içeriğine yansdığı görülmüştür. Bu kapsamda vatanseverlik duygusunun yüksek tutulduğu dine, geleneklerine bağlı modern, üretken liberal bireye makbul yurttaş denilmiştir. Makbul yurttaş tanımlayan ders kitapları, nitel araştırmalar için en uygun gözlem aracıdır. Bu kapsamda 1950-1960 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nın okuttuğu "Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi" ders kitapları incelenerek araştırmanın amaçları doğrultusunda hazırlanan bazı sorulara cevap aranmıştır. Veriler içeriklerine göre tematik analize tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır. En dikkat çeken bulgu, kentli yurttaş tipinin inşası için kazandırılması gereken görgü kurallarıdır. Ayrıca toplumsal düzeni sağlayan kurallara uymak, siyasal hak ve sorumluluklarını bilen, ülkesinin iktisadi düzenine uyumlu, çağdaş değerleri içselleştirmiş bir vatandaşlığın arzulandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Makbul yurttaş, Yurttaşlık eğitimi, Yurttaşlık ders kitapları

ABSTRACT

In this study, the understanding of citizenship transferred in secondary school text books between 1950-1960 is examined. The beginning of civic education in our country goes back to the last period of the Ottoman Empire. In the process of building the nation-state, it was aimed to train acceptable citizens and to convey the ideology of the Republic. In this direction, an education campaign was carried out to raise the individual of the republic. Turkey, which became a multi-party system after the Second World War, made its choice in favor of the Western Bloc during the "Cold War" process. The Menderes government took social and political steps to meet liberal values and expectations. As a result of rapid mechanization in agriculture, there was an in-migration from village to city, village institutes were closed, land reform was abandoned, and the acceptable citizen was redefined. Accordingly, the idea of creating acceptable citizens to preserve the social order, facilitate the process of adaptation to the city, and reproduce the political and economic systems has been frequently emphasized in the citizenship text books. An acceptable citizen is defined as a person who obeys social rules and is supported by national and moral feelings. It has been observed that the changes in the political, social, and economic fields between 1950-1960 were reflected in the content of the civiceducation course. In this context, a modern, productive liberal individual who adheres to his religion and traditions, with a high sense of patriotism, is called an acceptable citizen. Text books describing the acceptable citizen are the most appropriate observation tools for qualitative research. In this context, the "Secondary School Civics" text books taught by the Ministry of National Education between 1950 and 1960 were examined and answers were sought to some questions prepared in line with the aims of the research. The data were subjected to thematic analysis and interpreted according to the content. The most striking finding is the manners and rules that must be gained for the construction of the urban citizen type. In addition, it has been seen that a citizenship that provides social order, obeys the rules, knows its political rights and responsibilities, is compatible with the economic order of the country, and has internalized contemporary values is desired.

Keywords: Acceptable citizen, Citizenship education, Citizenship textbooks

1. GİRİŞ

Bu çalışmada 1950-1960 dönemi ortaokul ders kitaplarının yurttaşlık anlayışı incelenmiştir Türkiye coğrafyasında yaşayan insanların yurttaşlık serüveni, II. Meşrutiyet dönemine kadar gitmektedir. Osmanlı'dan aktarılan miras ile Cumhuriyet, tebaadan yurttaş inşa etmeye çalışmıştır. Osmanlı tebaası edilgen bir konumda tanımlanırken Cumhuriyet'in inşa etmeye çalıştığı yurttaş, sadece devlete karşı ödevlerinin değil, fakat

haklarının da bilincinde olarak siyasal yaşama etkin bir biçimde katılan aktif bireyi tanımlamaktadır. Türkiye’de iyi yurttaş yetiştirme çabası her zaman devletin sorumluluğunda olmuştur. Devlet bu görevi milli eğitim aracılığıyla yapmıştır. II. Meşrutiyetten itibaren toplumun yarını olarak görülen çocuklar, aynı zamanda ülkenin/rejimin geleceği olarak da manipüle edilmiştir.

Osmanlı’nın reayadan Tanzimat’la ahaliye, II. Meşrutiyet’le birlikte halka yönelişi, birey düzeyinde de benzer bir çizginin izlenmesine imkân sağlamıştır; kuldan bireye, bireyden ise yurttaşa varılmıştır. Toplum ve birey arasındaki bu birliktelik aslında çağdaş bir toplumun genelinde izlediği ana çizgidir. Cumhuriyet’e yönelik beraberinde örgütlü bir toplum anlayışını, hak ve özgürlükle donanımlı bir yurttaş kimliğini getirmiştir. Tanzimat sonrası kristalleşmeye başlayan bir dizi temel hak ve özgürlükler kulu bireye dönüştürmüştür. Anayasal bir düzen olan meşrutiyetle birlikte kamuoyunun oluşumu ve siyasetin genişlemesi vatandaş kimliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak Osmanlı’nın anayasal vatandaşlık kavramı Müslümanlar ve gayrimüslimler ayırımına dayalı olduğu ve dinsel kimlikten kurtulamadığı için “Osmanlı vatandaşını” inşa etmesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Cumhuriyet’in bu açmaza bir çözüm getirmeye çalıştığı görülmektedir; devletin din karşısında tarafsızlığı sağlanarak vatandaşlığın eşit koşullarda hak ve özgürlüklerden yararlanan, yurduyla özdeşleşen bir yurttaşa dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bundan böyle etnik ve dinsel kisvelerin ötesinde bir üst kimlik olarak yurttaş vardır. Bu Türk vatandaşdır (Toprak, 1998).

Yurttaşlık toplumsallaşma sonucu edinilen bir kimliktir. Gecikmiş uluslarda merkezi otoritenin yönlendirdiği bir oluşumdur. Yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, vatandaş için medeni bilgiler, vatandaşlık, Cumhuriyet ile birlikte toplumsallaşma sürecinin temel kavramlarıdır. İlkokul sıralarından itibaren yurttaş kimliği yurduyla bütünleşmiş bir kimlik olarak verilmeye başlanmıştır; ırk, din, dil, sınıf ayırımı gözetilmeksizin yurttaşa güven vermek, yurttaşı yüceltmek yurttaşlık eğitiminin gereğidir. Aynı zamanda yurttaşlığı güvence altına alan hukuktur; dinden arındırılmış laik hukuk normları yurttaşa geniş bir özgürlük alanı açar. Yurttaş ülkesiyle bütünleştiği oranda kimliğini bulur. Cumhuriyetin başlarında toplumdan arındırılmış bir yurttaştan söz edilmesi güçtür. Ziya Gökalp’in dediği gibi “fert yok cemiyet vardır”. Yurttaştan öncelikle devlete sadakat beklenir. Tek tip yurttaş kimliği kimi kez özgürlüklerle çatışır. Cumhuriyet yurttaşı üniter bir arayışın ürünüdür. Cumhuriyet öncelikle ortak paydaların arayışı içerisinde. O nedenle ilk evrede çoğulculuk ya da farklılık geri planda yer almıştır. Tüm yurtta aynı müfredat okutulmuştur. Hatta devlet tüm ders kitaplarını bizzat sağlamıştır. Tek Parti dönemi dışı duyarlıdır. Yüzyıllardır dış tehdide karşı zaaf göstermiş Osmanlı’ya bir tepkidir. İçerde yekvücut bir yurttaş kitlesi hedeflenmektedir. Ancak tüm bu türdeşliğe karşın ortak payda oluşukça çoğulculuğun maddi tabanı da biçimlenmektedir. Eğitim önceliklidir; sağlık önemlidir. Okuyarak yurttaş olunur, sağlıklı kalınarak yurttaşlık görevleri yerine getirilir (Toprak, 1998).

Modernleşme, aydınlanma, ulus-devlet gibi kavramlar yurttaşlık eğitiminin sınırlarını ve yönelimlerini belirlemiştir. Ülkesinin gelişmesi için her türlü fedakârlığa hazır olmak yurttaşlık eğitiminin çerçevesini çizmiştir. Cumhuriyetin kuruluş felsefesine uygun yeni hayat, yeni insan yurttaşlık eğitimin genel esasları içinde yer almıştır. Çağdaş Türkiye ideali Cumhuriyet devrimlerine yön vermiştir; eğitimle desteklenmiştir. Cumhuriyet döneminde eğitimin her kademesinde uygulanan ders programları, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yani, sosyal ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle okulların müfredat programları yalnız hazırladıkları dönemin kültür anlayışını değil, aynı zamanda gençlerin hangi prensiplere göre yetiştirilmek istendiğinin de bir yansıması olmuştur.

Yurttaşlık temelde birey ve devleti karşılıklı haklar ve sorumluluklarla birbirine bağlayan bir ilişki olarak ele alınmıştır. Yurttaşlık “bireylerin bir toprak parçası üzerinde yaşamalarını olanaklı ve anlamlı kılan bir kimliktir” (Ulutaş, 2014:77). Yurttaşlar bağlı bulunduğu devlette, temel haklara sahip olmalarından dolayı siyasi topluluklarının ve devletlerinin tam üyeleri olarak diğer topluluklardan ayrılırlar. Yurttaşlık siyasal olarak bir topluluğun, bir devletin tam üyesi olması, üyesi bulunduğu siyasal oluşumun temel ilkelerine, ulusal ve uluslararası siyasetine bağlı olarak dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Bu bağlamda idare edenlerin görev ve sorumlulukları, siyasallaşan bireyin hak ve özgürlüklerinin çerçevesi her dönem farklılaşmıştır. Yurttaşlık bilinci, bireyin siyasal haklarını güçlendirmiştir; devlet otoritesinin birey lehine kullanılmasını sağlamıştır. Devlete sorumluluk yüklemiştir. Siyasal bireyin yurttaş olarak hak ve sorumluluklarının genişlemesi bir otorite olarak devletin ve idarecilerinde bu hak ve sorumlulukları yurttaş olan bireye sağlarken müdahale alanının ve görevlerinin artmasına, siyasal sorumluluk alanının genişlemesine yol açmıştır.

Batıda birkaç yüzyıllık toplumsal değişimin ülkemizde onlarca yıla sığdırılmaya çalışıldığı 21. yüzyılın toplumsal ve siyasal tarihini, Türkiye insanının kulluktan tebaaya, oradan da yurttaşlığa yürüyüşünün mücadelesi olarak özetlemek mümkündür (Ünsal, 1998). Tebaadan yurttaşa yürüyüşün ilk adımı olan II. Meşrutiyet ile Osmanlı İmparatorluğu’ndaki geleneksel yönetim anlayışından uzaklaşmış, batıdaki devletler gibi halkçı, özgürlükçü bir devlet yönetimi oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda ekonomi, eğitim, kültür

ve sporla ilgili çok sayıda dernek ve cemiyet oluşturularak özgürlüklerin alanı genişletilmiştir. Söz konusu dönemde tebaadan yurttaşlığa doğru bir dönüşüm yaşanmış, halk demokrasinin temel ilkeleri doğrultusunda seçim, anayasa, muhalefet vb. kavramlar üzerine tecrübe kazanmıştır. Bu tecrübeler sonucunda doğan ve gelişen bir takım düşünce akımları, vatandaşlık fikrini şekillendirmiş; Vatandaşlığın bu dönemde modernite projesinin parçası olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilanının ardından eğitim konusunda hızlı bir reform süreci başlatılmış; 1924 yılında TBMM’de kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Mili Eğitim Bakanlığı bünyesinde birleştirilen eğitim öğretim daha planlı ve sistematik hale getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde ülkemizde ders programlarında ve müfredatta önemli değişiklikler yapılmıştır. II. Meşrutiyetin tebaadan yurttaş geçişte önemli bilgiler tutan “Malumatı Medeniyye Dersinin” adı “Malumatı Vataniyye” olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından Mustafa Kemal Atatürk’ün etkin katılımıyla belirlenen ve 1924 yılında okullarda zorunlu ders olarak okutulmaya başlanan Malumat-ı Vataniye dersi yurttaşlık eğitiminin ne kadar önemsendiğinin en belirgin ve yalın göstergesi olmuştur (Üstel, 2004). 1926 İlkokul programıyla da “Malumatı Vataniyye Dersinin” adı “Yurt Bilgisi” olarak düzenlenmiştir. Cumhuriyet tarihi ilkokul yönetmeliği olan 1926 tarihli ilk mektepler talimatnamesinde genel amaç çocuklara disiplinli bir eğitim vermek ve böylece onları toplum içinde uyumlu hale getirmektir denilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen yeni yurttaşlık eğitiminin amacı, genç Cumhuriyetin hedeflerine uygun, disiplinli ve toplumsal düzeni koruyan, destekleyen uyumlu vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Yurttaşlık eğitiminin temel felsefesi ise, etnik farklılaşmalar ve dinsel ayrışmalar üzerinden değil, kültürel bütünleşme temelinde ulus-devletin yurttaşlık anlayışına dayandırıldığı belirtilmiştir. Ulus-devlet, Türkiye modernleşme projesinin egemen öznesidir. Fakat bu devlet, ne toplumsal çıkar çatışmalarına ‘hakemlik’ edecek liberal devlettir, ne de özünde bir sınıf devletidir; aksine, toplumsal ilişkilere belirli bir biçim veren, bu biçimi yeniden üretmek için gerekli kurumsal ve söylem pratikleri topluma empoze eden aktif bir öznedir (Keyman, ve İçduygu, 2005:169-180). Devletin üstlendiği bu toplumu yeniden yaratma, topluma biçim verme görevinin vatandaşlara aktarılması da bu aktif öznenin söylemleri ve beklentileri üzerine kurulmuş bir eğitim müfredatı yoluyla olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren millet kavramı, müfredatta ve ders kitaplarına soy temelli yurttaşlık anlayışı olarak yansıtıldığı görülmektedir. Nitekim ders kitaplarında aynı soydan gelen, aynı dili konuşan, aynı adetlere uyan insanlara millet denilebileceği ifade edilmiştir.

1950-60 döneminde ulus-devlet yurttaşlık anlayışı devam etmekle beraber -aktif/katılımcı yurttaş anlayışıyla birlikte- uyumlu ve itaat eden yurttaş söylemleri ön plana çıkmaktadır. Bu dönemin yeni toplum projesinde ‘uyum’ vatandaşlığın en önemli noktasını oluşturmuştur. Bu program kapsamında genel olarak yurttaş bireyden topluma ve çevresine uyum sağlaması, devlet teşkilatı hakkında bilgi sahibi olması, ülkesini ve milletini sevmesi, bireylerin milli duygularla yetiştirilmesi, iktisadi müesseselere dikkatinin çekilmesi, ülkesinin ekonomik durumunun farkında olması, bireyin kabiliyeti doğrultusunda iktisadi müesseseleri yaşatması beklenmektedir.

1950’li yıllardan sonra bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermiştir. Tüm dünyada üretim teknolojisinde yaşanan değişim, ulus-üstü ve uluslararası kurumların, siyaset üzerinde ağırlık kazanmaya başlaması, bilişim teknolojisinde yaşanan radikal devrimler, ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisinin ön plana çıkması gibi gelişmeler, ulus-devletin gücünü ve siyasetin bağlamını değiştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda sosyal devlet anlayışının zayıflaması, vatandaşlığa ilişkin ciddiye duygusunu sarsmış, insanları yeni arayışlara itmiştir (Butakın, 2003: 105). Yurttaşlık anlayışına etki eden bütün bu sosyal siyasal ekonomik gelişmeler neticesinde yurttaşlara verilen eğitimin güncellenip geliştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Değişen yurttaşlık anlayışlarına bağlı olarak ülkelere yurttaşlarına verilen yurttaşlık eğitimi içeriği kapsamı ve bu eğitimin temele aldığı dinamikler değiştirilmiş ve dönemin özelliklerine göre şekillendirilmiştir.

Cumhuriyetin ümmetten millet, kulluktan yurttaş yaratma süreci kimi zaman dışsal müdahaleler, kimi zaman siyasal seçkinlerin etkileriyle yapılan düzenlemeler, kimi zaman da halka kendiliğinden tanınan haklar şeklinde gerçekleşmiştir. Toplumun iç dinamiklerinde hak ve özgürlükler anlamında herhangi bir girişim/talep söz konusu olmamıştır. Toplumun idareyi elinde bulunduran kesimleri tarafından kurgulanan devlet yurttaş ilişkisi ve bu ilişkiden doğduğu düşünülen hak ve özgürlükler, kimi zaman görev ve sorumluluklar ülkemizde yurttaşlığın kapsamını oluşturmuştur. Batı’da burjuvazinin, kapitalizmin yetiştirdiği yurttaş cumhuriyeti yaratmıştı. Türkiye’de ise yurttaş cumhuriyeti değil, cumhuriyet yurttaşı yaratacağı. Cumhuriyet’in yurttaş yetiştirme projesi sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler nedeniyle sürekli değişime uğramakta, bu yüzden de yurttaşlık ve kimlik sorunları hala tartışılmaktadır (Aybay, 1998).

1950-1960 yılları arasında dış dünyada görülen gelişmeleri dikkate alan, evrensel değerlerle uyumlu bir yurttaşlık eğitimi, makbul vatandaş eğitimi açısından olumlu sonuçlar doğuracağı beklentisi içinde olunmuştur. Bu kapsamda barışçıl, demokrat ve vatansever bir yurttaş, incelenen dönemde daha sistematik hale getirilen yurttaşlık eğitiminin sonuçlarıdır. Ayrıca yalnız toplumsal kuralları benimsemiş sosyal hayata uyumlu vatandaşlar değil aynı zamanda siyasal sistemin içerisinde olan siyasallaşmış katılımcı bireyler yetiştirme amacı da dersin kapsamı ve amaçları arasında yer almaktadır. Türkiye’de bu dönemde çok partili hayata geçilmesi, Batı Blok’u içinde siyasallaşmış ve demokrasiyi benimsemiş yurttaşın demokrasi ünitelerinde tasvir edildiği, seçme seçilme hakkını kullanan vatandaşlık görevlerini yerine getiren vatandaşların makbul vatandaş olduğuna dikkat çekilmektedir. Liberal ekonomik sistemin temel kavramlarının da bu dönem Yurttaşlık bilgisi dersi eğitim programlarının içeriğinde karşılık bulduğu görülmektedir. Toplumsal düzeni koruyan, siyasal hak ve sorumluluklarını bilen, ülkesinin iktisadi düzenine uyumlu üretici ve tüketiciler olarak çağdaş değerleri içselleştirmiş bir vatandaşlık arzulanmış amaçlanmıştır.

Araştırmamız kapsamında 1950-1960 yılları arasında ortaokul yurttaşlık ders kitapları incelenerek ülkemizde yurttaş nasıl tanımlandığı incelenmiştir. Türkiye’de siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak eğitim politikalarında değişikliklere gidilmiştir. Bu kapsamda 1950-1960 döneminde yetiştirilmek istenen bireyin tanımlaması, siyasallaşan bireye hangi sorumlulukların yüklendiği soru/tartışma konusudur. Bu konunun incelenmesi dönemin eğitim programları/ders kitapları üzerinden yapılan çalışmalarla mümkündür. Yurttaşlık Eğitimi dersinin temel amacı da uygulanan sosyal politikalara uygun insan tipinin yaratılması doğrultusunda olacaktır. Bu sebeple öncelikle ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarından beri uygulanan yurttaşlık eğitimi ders programlarında yurttaşlık bilgisi derslerinin hedeflerine bakmak; farklı dönemlerde yetiştirmek istediğimiz yurttaşın özelliklerini görmek açısından faydalı olmuştur. Bu çerçevede 1950-60 döneminde yurttaşlık eğitimi aracılığıyla yetiştirilmek istenen yurttaşı tanımlayabilmek adına dönemin ders kitaplarının; yöneticilerin beklentileri ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda çok yönlü olarak incelenmesi gerekliliği doğmuştur.

II. Dünya Savaşı ertesinde Türkiye demokrasiye geçerken işte bu yurttaş birikimini temel almıştır. Bundan böyle siyasal tercih gündemdedir. İktidar-muhalefet ikilemi yurttaşa siyasal bir kimlik kazandırmıştır. Yurttaş farklı düşünebilen ve iradesini ulus düzeyinde ifade edebilen bir bireydir. Giderek kitleden ayrışır, farklı düşünebilir, yazabilir, kendini ifade edebilir. Kuşkusuz bu farklılığın kazanımı kolay bir süreç değildir. On yıllarca devletin güçlü kimliği vurgulanmış birey olarak vatandaş toplumsal iradenin bir uzantısı olarak biçimlenmiştir. Bundan böyle temel hak ve özgürlükler bireyin alanıdır. Kişiliğini serbestçe geliştirebilecek bir yurttaş arayışı öncelik kazanır. Siyasal hak ve özgürlükler, giderek ekonomik ve toplumsal hak ve özgürlüklere ortam açar. Yönetimin farklı düşünen yurttaşa karşı tavrı ancak zamanla yumuşar. Artık bugün Cumhuriyet kendi yurttaş kimliğini oluşturmuştur. Bu oluşum sürecinde laik toplum anlayışı özellikle toplumsal cinsiyet açısından önemli bir rol oynamıştır. 21. yüzyıla girerken Türkiye’de cumhuriyetle demokrasi artık bir bütündür (Toprak, 1998).

İlköğretim çağından itibaren ders kitaplarında tanımlanan yurttaşlığın alanı ödev ve sorumluluklarını yerine getirmek olarak adlandırılırken, bireyin özgürlükçü talepleri hep göz ardı edilmiştir. Yurttaşlık, ulusal bir kimlik bilincine sahip olmak, çalışkan olmak, vergi vermek, yurt savunmasında görev almak gibi bazı görev ve sorumluluklara sahip olmaya işaret eder. Yurttaşlık eğitimi dün olduğu gibi bugün de bireysel haklardan ziyade toplumun çıkarını önceler. Katılım ve haklar söyleminden ziyade edilgen, itaatkâr ve görevlerine önem veren yurttaşlar olmasını amaçlar. Makbul vatandaş sorumluluklarını bilen ve yerine getirendir. İyi yurttaş eğitim yoluyla inşa edilecek olunca en uygun araç da ders kitapları olmaktadır. Ders kitaplarında dikkat çeken en önemli unsur, yurttaşa ödev ve sorumluluk yükleyen buyurgan bir tavır içinde olmasıdır.

1.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, 1950-1960 yılları arasında ortaokul yurttaşlık ders kitaplarında tanımlanan yurttaşlık tipini betimlemektir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. 1950-1960 döneminde yaşanan hızlı kentleşmenin yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansımıştır?
2. 1950-1960 döneminde çok partili hayata geçiş yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansımıştır?
3. 1950-1960 döneminde uygulanan ekonomik politikaların yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansımıştır?
4. 1950-1960 döneminde uygulanan sosyal politikaların yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansımıştır?
5. 1950-1960 döneminde Batı’ya açılma politikalarının yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansımıştır?

Ayrıca, çalışma kapsamında geçmiş ile bugün arasındaki ilişkileri tespit etmek, dönüşümler ve kopuşlar kadar süreklilikleri de not etmek çalışmanın amacına hizmet etmesi açısından önemlidir.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesine dayanmaktadır. Doküman incelemesi, araştırılması istenen olgular hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Bu materyaller ders kitapları gibi yazılı, fotoğraf, film gibi görsel nitelikte olabilir. Doküman incelemesi sosyal bilimlerde başvurulan önemli bir veri kaynağıdır. Yalnızca geçmişi değil, aynı zamanda günümüzü de anlamamıza ve açıklamamıza yardımcı olurlar. Bu bakımdan doküman incelemesi, kendileri de birer olgu olan bilgi ve belgeler üzerinde çalışmaya dayanır. Bu çerçevede 1950-60 dönemi yurttaşlık eğitimi ders kitapları gözlem aracı olarak kullanılmıştır. Çalışmada, dönemin makbul vatandaşını yetiştiren eğitim politikaları tespit etmek amacıyla oluşturulan bazı sorulara cevap aranmıştır. Böylece ihtiyaç duyduğumuz veriyi daha kolay işleyip yorumlamak mümkün olacaktır.

2.2. Veri Kaynağı

Veri toplama aracı olarak bu dönemde basılmış dört farklı yazarın ortaokul yurttaşlık bilgisi ders kitabı seçilmiştir. Bu kitapların seçilme nedeni uzun süre ders kitabı olarak okutulmuş olmasıdır. Araştırmada kaynak olarak kullanılan kitaplar şunlardır:

Halit Aksan (1952). Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I-II-III. Sınıflar, İstanbul: Anonim Ders Kitapları.

Ziya Gökalp (1950). Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I. Sınıf, İzmir: Berrin Basımevi.

Tezer Taşkıran (1950). Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul I-II- III. Sınıf, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Osman Pazarlı (1959).Yurttaşlık Bilgisi, Ortaokul III. Sınıf, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bu ders kitaplarının aslı, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi'nden ve internet ortamında Nadir Kitap'tan temin edilmiştir. Ayrıca araştırmamızı destekleyecek bazı kaynakların da bilgisine başvurulmuş ve bu bilgiler elimizde bulunan kaynaklarla karşılaştırılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Çözümleme yaklaşımı olarak nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi belgesel gözleme en uygun analiz birimidir. Metni yeniden yorumlamaya imkân sağlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle araştırma soruları dikkate alınarak ders kitapları incelenmiş, notlar çıkarılmıştır. Bu notlara bakarak bazı temalar oluşturulmuştur. Her temaya karşılık gelen yazılı ifadeler gruplandırılmış ve tablolar şeklinde gösterilmiştir. Her bir tablonun altında yazılı ifadeler kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. 1950-1960 Döneminde Yaşanan Hızlı Kentleşmenin Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

Bu dönemde köyden kente yaşanan göçler ve kentsel nüfusun hızla artması yurttaşlık eğitimi kitaplarına yeterince yansımıştır. Kentte yaşayan vatandaşların uyması gereken toplumsal kurallar yurttaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu kuralları gösteren ifadeler ve temalar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kentleşmenin getirdiği kurallar ve davranış örüntüleri

Temalar:	İnceleme Konuları / İfadeler
Fiziksel Çevre ve Trafik	Şehir ve köy imar planlaması: "Şehir, kasaba ve köylerde medeni bir memlekete yakışacak şekilde modern ve sıhhi evler yaptırmak, sokak ve caddeleri, resmi ve umumi binaları, çarşı ve pazar yerlerini belli etmek için imar planları yapılır"(Pazarlı, 1959:90). "Geniş caddeleri ve bulvarları olan modern şehirlerde trafik işleri de düzgün olur. Caddelerde taşıtlar ve halk birikmez, kazalarda az olur." "Yayaların, hayvanların ve nakil vasıtalarıyla her türlü makinelerin kara yolu üzerindeki hal ve hareketleri trafik sözüyle ifade edilir" "Kaidelerden dışarı çıkmayınız, hayatınızla oynamış olursunuz." "Hayatına kıymet veren kendini korumasını bilmelidir."(s.100)
Hemşerilik Ödevlerimiz	Davranış (Görgü) Kuralları: "Genel yerler de herkesin uyması gereken kurallardır. Hemşerilerin kanunların dışında uyması gereken başka ödevleri de vardır. Bunlar gelenek, görenek ve alışkanlıklarımızdır.(s.124)"

	Temizliğe ve sağlığa dikkat etmek / “ <i>Hemşeriler sokakta, işyerlerinde temizliğe ve sağlık kurallarına dikkat etmek zorundadırlar.</i> ”(s.126).
Hak ve vazifelerimiz	Vergi, savunma ve seçim vazifemiz: “ <i>Yurttaşların belli başlı vazifeleri vardır; seçim, askerlik, vergi vazifeleri, öğrencilerin ders çalışmak, okula devam etmek vazifeleri gibi.</i> ” “ <i>Vicdanımızla veya kanunla yükümlü olduğumuz her şey vazifedir.</i> ”

3.1.1. Kentli Vatandaş Yetiştirme Hedeflerinin Ders Kitaplarında İşleniş

3.1.1.1. Fiziksel Çevre ve Trafik

İnsanın fiziksel çevresini doğada kendiliğinden var olan (ormanlar, dağlar, denizler vb.) ve insan tarafından oluşturulan (kentler, binalar, yollar, köprüler barajlar, oyun alanları, parklar, bahçeler vb.) yapay çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Ders kitabında kentleşme ile ilgili olarak daha çok yapay çevre düzenine yer verilmiş ve bu çevre düzenlemesinin gerekliliği aşağıda yer verildiği şekilde açıklanmıştır:

“Yurdumuzda nüfus çoğalması ile birlikte ticaret ve ekonomi çalışmaları gelişmiş, trafik hareketleri artmıştır. Eskiden yalnız hayvan ve araba vasıtalarına göre düzenlenmiş olan sokaklarımız ve yollarımız bugünkü motorlu vasıtaların trafiğine elverişli değildir. Birçok kasaba ve köylerimizde yollar dar ve elverişsizdir. Bunun için şehir, kasaba ve köylerimiz yeni şartlara göre düzenlemek lazım geldi” (Pazarlı, 1959:89).

Ders kitabında yurdun fiziksel çevre düzenini sağlamak üzere ayrı bir İmar ve İskân Vekâleti kurulduğu memleketin her yerinde geniş bir imar faaliyetine başlandığı belirtilmiştir. Devlet tarafından uygulamaya konulan fiziksel çevre düzenlemesinin amacı ise;

“Şehir, kasaba ve köylerde medeni bir memlekete yakışacak şekilde modern ve sıhhi evler yaptırmak, sokak ve caddeleri, resmi binaları, çarşı ve pazar yerlerini belli etmek.”, “Trafiği kolaylaştırmak için yolları genişletmek, yeni yollar ve park yerleri yapmak, trafiğe engel olan binaları kaldırmak.” “Her mahallede ayrı spor ve oyun yerleri, umumi parklar, çocuk oyun bahçeleri ve dinlenme yerleri meydana getirmek” (Pazarlı,1959:90) olarak açıklanmıştır.

Oyun ve spor çocuklar için faydalı bir eğlencedir. Onların yorgunluğunu alır vücutlarını dinlendirir, çeviklik ve sıhhat kazandırır. Fakat oyun ve sporların cadde ve sokaklarda trafiğe mani olmaması da şarttır. Şehir ve kasaba içinde top, koşmaca, bilye oynamak gelip geçenleri rahatsız eder, vasıtaların gelip geçmesine mani olur, feci kazalara sebep olur. Bu sebeple ders kitabında yurttaşların oyun ve spor yerlerinde uymaları gereken bazı kurallara yer verilmiştir. Bu kurallar şu şekilde özetlenebilir:

“Oyun ve sporlar bu iş için hazırlanmış olan yerlerde yapılmalıdır (Stadyum, Spor salonu gibi). Böyle yerler yoksa şehir içinde veya dışında trafik hareketlerinden uzak alanlarda ve çayırlarda oynamalıdır...”(Pazarlı, 1959:97).

Pazarlı'nın (1959) yurttaşlık bilgisi ders kitabında Trafik konusuna özellikle detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bu çerçevede trafikte nasıl davranılması gerektiği yaya ve sürücülerin nasıl davranılması gerektiği; trafik kuralları, park ve oyun alanlarının nasıl kullanılması gerektiği açıklanmıştır. Birey-toplum ilişkisinin temel kurallarını belirleyen bu ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

“Yayalar yolun sağından yürümelidir. Yaya kaldırımında koşmak, kol kola sıra ile yürümek durup konuşmaya dalmak zararlı ve fena bir harekettir. Kalabalık arasında sırtında etrafa çarpacak büyük denkle taşımak başkalarının üstünü başını kirletecek boyalı sulu şeyler götürmek suretiyle karışmak yasaktır. Koşmak ve yol ortasında durmak tehlikelidir” (Pazarlı, 1959:96).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren nüfusun önemli bir kısmı köylerde yaşamaktaydı 1950'den sonra köyden kente yoğun bir göç yaşandı kentlerin fiziki yapısı genişledi nüfusu arttı bu durumda köylü insanı kentli kılabilmek için bazı kent kurallarını öğretmek gerekiyordu. Bu bağlamda köylerde yaşamış olan halkın toplumsal düzen için gerekli olan çok basit bazı kaideleri bilmesi ve uygulaması amaçlanmıştır. Aynı ders kitabının trafik kaideleri ve tesisleri ünitesinde;

“Trafik yapılan cadde ve sokaklarda koşmak, oynamak, küçük çocukları başıboş bırakmak çok tehlikelidir. Trafik kazalarının birçoğları bundan olur” (Pazarlı, 1959: 97).

“Kaidelerden dışarı çıkmayın hayatınızla oynamış olursunuz. Her an kaza olacakmış gibi ihtiyatta olmalısınız” (Pazarlı, 1959:100) ifadeleri yer almaktadır.

Vatandaştan trafik kurallarının farkında olması diğer insanları ve olası kazaları düşünerek hareket etmesi beklenmektedir. Yine aynı ders kitabının Hak ve Vazifelerimiz teması kapsamında hemşerilik ödevlerimiz

ünitesinde toplum içinde yaşamak için gerekli olan hemşerilik ödevleri ve davranış kuralları aşağıdaki şekilde işlenmektedir:

“Şehir ve kasabalarda en az altı aydan beri oturmakta olan Türk vatandaşlarına hemşeri denir.” Tanımına yer verilerek hemşeri olarak kabul edilen vatandaşların kentli olanlar, kentte yaşayanlar olduğu belirtilmiştir. Hemşerilerin, kanunların yasağı dışında uyması gereken başka hak ve ödevleri de vardır. Bunlar gelenek, görenek ve alışkanlıklarımızdır”(Aksan, 1952:124).

3.1.1.2. Hemşerilik Ödevlerimiz

Ders kitaplarında yurttaşlar için belirlenen davranış ve görgü kurallarından sıkça bahsedilmiştir. Görgü kurallarına uyulması yurttaşlara bir ödev olarak sunulmuştur. Bunu karşılayan ifadelerle aşağıda yer verilmiştir:

“Hemşerilerin birbirlerine sevgi ve saygısını her yerden ziyade umumi yerlerde göstermesi bir terbiye ve nezaket borcudur. Selamlaşmak, resmi yerlerde memurlara ve iş sahiplerine, çarşı ve pazarda alışveriş ederken esnaflara, eğlence ve dinlenme yerlerinde hemşerilere ve oranın hizmetlilerine, taşıt araçlarında biletçi ve yolculara karşı nezaketle muamele etmek, yaşlılara saygı göstermek, çocuklu kadınlara ve ihtiyarlara yer vermek, yalnız iyi bir terbiye aldığımızı göstermekle kalmaz, işlerimizi de kolaylaştırır” (Aksan, 1952: 125).

Ayrıca “Alışverişe hile karıştırmak, bilet almadan yolculuk etmek eğlence yerlerine parasız girmeğe çalışmak, doğruluğa ve dürüstlüğe sığmaz. Bu, başkalarının hakkına el uzatmak olur. Bunlar en büyük ayıplardandır” denilerek dürüstlük değeri vurgulanmış ve bu davranış kurallarına uyulmamasının ayıp olduğu belirtilmiştir.

Hemşerilik ödevlerinden bir diğeri de temizliğe ve sağlığa dikkat etmek olarak belirlenmiştir. Nitekim ders kitaplarının çok yerinde bu konuyla ilgili ödevler vurgulanmıştır:

“Hemşerilerin sokakta, parkta işyerlerinde, resmi dairelerde ve eğlence yerlerinde kütüphane ve müzelerde temizliğe ve sağlık kurallarına dikkat etmeleri gerektiği açıklanmıştır. Yerlere tükürmek, kâğıt, yemiş kabukları vb. şeyleri atmak, sokak köşelerini hela gibi kullanmak, uygar insanlara yakışmaz” gibi ifadelerle kitapta sıkça yer verilmiştir. Medeni davranış ile temizlik alışkanlığı arasında bir ilişki kurularak kentli bireyin çevresini temiz tutması gerektiği belirtilmiştir. Kır yaşantısına alışık bireylerin kente daha kolay uyum sağlayabilmeleri yurttaşlık eğitiminin başlıca amacı olarak görülmektedir. Böylece kitapta uygar/kentli birey yetiştirme beklentisinin olduğu açıkça görülmektedir.

3.1.1.3. Hak ve Vazifelerimiz

Yurttaşlığın gelişmesi beraberinde yurttaşlara bazı hak ve sorumluluklarda yüklemiştir. Yurttaşların en önemli vazifelerinden biri de devletin kamusal harcamalarına “vergi” vermek suretiyle ortak olmaktır. Vergi vazifesini kanunlara bağlı olarak ve istisnasız, bütün vatandaşların yerine getirmesi gerektiği ders kitabında şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Herkes kanunlarda yazılı esaslar içinde gelirin ve kazancına göre vergi vermeye mecburdur. Hiç kimse vergiden istisna edilemez. Eskiden olduğu gibi imtiyazlı bazı zümler vergiden affedilemezler. Vergi bütün vatandaşların vazifesidir. Hatta vergiyi toplayan memurlar bile vergi vermek zorundadırlar... Vergi usulleri ve kanunları herkese eşit olarak tatbik edilir” (Aksan, 1952:60).

Ders kitaplarında yer verilen bir diğer önemli yurttaşlık vazifesi de “yurt savunması”dır. Devletin ilk ve en önemli vazifesi yurdun istiklalini ve güvenini korumak olarak ele alınırken yurttaşların devlete karşı ilk vazifelerinin de askerlik olduğu belirtilmiştir. Milli savunmanın temeli orduya dayandırılmıştır. Hür ve müstakil bir devlet olarak yaşamının ancak kendi kuvvetine dayanarak gerçekleşebileceği ifade edilerek milletlerarası varlığını korumanın başka bir yolunun olmadığı vurgulanmıştır. Savunma konusu ve yurttaşların savunma vazifeleri aşağıdaki ifadelerle açıklanmıştır:

“Müstakil ve hür yaşamak isteyen bir millet mutlaka kendi kuvvetine dayanmalıdır. Milletler arasında varlığını korumak için bundan başka çıkar yol yoktur. Yurdunu ve istiklalini korumak için silahı elinde her fedakârlığa hazır olur. Yalnız kuvvetli milletler yaşamak hakkına sahip ve geleceklerinden emin olurlar. Yurdu ve istiklali için fedakârlıktan kaçan silahını elinden bırakan milletler yaşamak hakkına sahip değildirler”(Aksan, 1952: 74).

Milletlerarası sürekli barışı sağlamak üzere bazı çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaların çok yüksek bir ülkü olduğuna değinilerek aslında yeryüzünde sürekli tam bir barışın hiçbir zaman görülmediği tarihi olaylara yer verilerek örneklendirilmiştir. Bu açıklamalara bağlı olarak yurt savunmasının gerekliliği aşağıdaki ifadelerle açıklanmıştır:

“...yurdunu ve istikbalini seven bir millet savunma işlerini bütün vazifelerin üstünde tutmalıdır. Binlerce yıllık hayatında daima hür ve müstakil yaşamış olan Türk milleti de kendi varlığını korumak için durmadan hazırlanmaktadır. Kimsenin topraklarında gözümüz yoktur, amacımız yurttan ve cihanda barışın devamlı olarak yaşamasıdır. En önemli vazifemiz, barış içinde yaşamak için her zaman savaşa hazır olmaktır. Düşman pusuda sinmiş beklemektedir. Zayıf zamanımızı bulduğu zaman derhal üstümüze saldıracaktır. Onun için yarın savaşa girecekmiş gibi hazır ve tetikte durmak lazımdır” (s.74).

Yurttaşların devlete karşı vazifelerinden biri de “seçimlere katılmak” olarak işlenmiştir. Yurttaşlar seçimlere katılıp oylarını kullanarak kendi adlarına devlet işlerini yürütecek kimseleri kendileri seçerler. Seçmenler bu yolla memleket işleri hakkında söz sahibi olurlar. Yurttaşların bu vazifesi ders kitaplarında aşağıda işlendiği şekilde ele alınmıştır:

“Seçim siyasi hak ve hürriyetlerimizin en önemlisidir. Vatandaşlar seçim suretiyle hâkimiyet haklarını kullanır, devlet idaresine katılırlar. Verdikleri oylarla millet ve memleket işleri hakkındaki düşünce ve görüşlerini belli ederler. Seçimlere katılmak her vatandaş için vazifedir. Bu vazife iyi bir şekilde yerine getirilirse memleket işleri bundan çok fayda görür. Seçimlerde oy veren her vatandaş memleketi karşı bir sorumlulukta yüklenmiş olur. Çünkü verdiği oylarla kendi adına iş görece kimseleri seçmiş olur. Bu sebeple seçim hak ve hürriyetini kullanırken yalnız memleketin umumi menfaatlerini göz önünde bulundurmamak ve bunu en iyi yapacağına inandığı kimseleri seçmek lazımdır” (Aksan, 1952: 47).

Kendini medeni memleketler arasında kabul eden birçok ülkeden önce bizim ülkemizde kadınlarımıza seçimlere katılma hakkı tanınmıştır. Demokrasilerin temel ilkelerinden biri olan eşitlik kavramına paralel olarak Türk demokrasisinin gelişip kökleşmesine hizmet eden bu gelişme, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bütün halkın hâkimiyet yetkisini kullanması anlamına gelmektedir. Kadınlarımızın seçim hakkı ders kitabında şu ifadelerle karşılık bulmuştur:

“Cumhuriyetten evvel yurdumuzda kadınlara seçim hakkı tanınmamıştı. Atatürk inkılapları Türk kadınlarına seçmek ve seçilmek haklarını tanımıştır (1934). Her memlekette nüfusun yarısı kadındır. Kadınlara seçim hakkı tanınmazsa halkın yarısı hâkimiyet hakkını kullanamaz. Böyle bir demokraside eksik ve yarım olur. Bazı memleketlerde bugün bile kadınlara seçim hakkı verilmemiştir. Yurdumuz bu bakımdan ileri demokrasiler arasında sayılır” (Aksan, 1952:47).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Türk toplumu demokrasi ve cumhuriyet değerlerini kanıksamıştır.

3.1.2. 1950-1960 Döneminde Çok Partili Hayat Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

1950-1960 dönemi siyasal oluşumunun başlangıç felsefesini oluşturan daha fazla demokrasi fikri, yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yeterince işlenmiş olup demokratik tutumları güçlendirilmiş siyasal bireyler (yurttaş) olarak yetiştirmek amaçlanmıştır. Demokrasi, bütün yönleriyle ders kitaplarında açıklanmış; demokratik vatandaşın hak ve görevleri ile birlikte demokrasilerde hükümet şekilleri, eşitlik ve partiler konularına yer verilmiştir.

Tablo 2. Çok partili siyasal hayatın yurttaşlık bilincine yansımaları

Temalar	İnceleme Konuları/İfadeler
Demokrasi	Demokrasi: “Demokrasi halkın halk tarafından ve halk için idaresidir” “Umumi menfaatlara hizmet eden iki adam, bir adamdan daha iyi düşünür.” “Demokrasi çoğunluğun, azınlığın elinden hâkimiyeti almasıyla başlamıştır” (Pazarlı, 1959: s.12).
Hükümet ve Partiler	Demokrasilerde hükümet şekilleri/Siyasi partiler ve rolleri: “Demokrasi çok partili rejim demektir” (s.18). “Partiler nezaket ve karşılıklı anlayış içinde memleket ve millet işlerinin görüşülüp tartışıldığı bir okul gibidir.”
Eşitlik	Türk vatandaşlarının eşitliği/Eşitliğin Alanları: “Eşitlik fikri modern cemiyetlerde ve demokrasilerde doğmuştur.” “Siyasi Eşitlik, Kamu hizmetlerinde eşitlik, Adalet karşısında eşitlik, Eğitim ve öğrenimde eşitlik, Askerlik, vergide eşitliktir” (s.16).
Hürriyet	“Bir kimsenin hiçbir engelle uğramadan haklarını dilediği gibi kullanabilmesine “hürriyet” denir”(Pazarlı: s. 30). “Millette hürriyete inanç yoksa o millet yıkılır.”
Milli Hâkimiyet	“Demokrasi halkın halk tarafından ve halk için idaresidir.” “Demokrasilerde hâkimiyet milletindir” (Pazarlı, s.8).

3.1.3. Demokratik Yurttaş Yetiştirme Hedeflerinin Ders Kitaplarında İşlenişi

3.1.3.1. Demokrasi

Çok partili hayata geçişle birlikte demokrasi kavramı yurttaşlık ders kitaplarında daha çok görünür olmuştur; öğrencilere demokratik değerler ve tutumlar kazandırılmaya çalışılmıştır. En iyi yönetim şeklinin demokratik kültüre dayandığı vurgusu yapılmıştır. Demokrasi sorunları çözen ve bütün hastalıkları yok eden bir sistem olarak ele alınmıştır. Demokrasiyi tanımlayan ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Demokrasiler fertlere geniş bir hürriyet tanırlar ve onu korur. Başkalarına zarar vermemek şartıyla herkesin dilediği gibi yaşamak, çalışmak, düşünmek ve yazmak hürriyeti vardır. ... Vatandaşlar memleket idaresi hakkındaki düşüncelerini söylemek ve tartışmak hürriyetine sahiptirler. Fikirler ve vicdanlar tamamıyla hürdür, hiçbir baskı altına alınamazlar. Demokrasiler bu hürriyetleri baltalamak yerine, daha geniş olarak kullanmaları için tedbirler alırlar”(Pazarlı, 1959:19).

Demokrasi bir kültür meselesidir ve belirli bir bilinci yakalamak gerekmektedir. Demokratik değerleri gelişmeyen toplumlarda demokrasiler zarar görebilmektedir. Demokrasi sadece seçimlerde oy vermek olarak düşünülmemelidir. Demokrasi özgür düşüncenin uygulama alanı bulduğu sivil toplum kuruluşları ve dernekler aracılığıyla kamuoyu oluşturmayı sağlayan örgütlenmelerden meydana gelir. Bununla birlikte seçimler demokrasinin en önemli araçlarından biridir.

“Hiçbir özür seçim zamanı yurttaşları oylarını kullanmaktan alıkoymamalıdır. Seçmenlerin seçecekleri kimseleri iyi tanımaları oylarını verecekleri adayların memleketi hizmet edecek değerli kimseler olmasına dikkat etmeleri çok önemlidir” (Pazarlı, 1959:67) ifadesi seçimlere katılmanın önemine dikkat çekilmesi açısından önemlidir.

3.1.3.2. Hürriyet

Hürriyet kavramı çok partili hayata geçişle birlikte daha çok dillendirilmiştir. Türkiye'nin batı blokuna yakınlaşması bu kavramın ders kitaplarında daha çok işlenmesine imkân sağlamıştır. II. Dünya savaşından sonra otoriter rejimlerin tasfiye edilmesiyle birlikte Türkiye çok partili hayata geçiş sağlamış, kendini hür devletlerarasında tanımlamıştır. Dolayısıyla dönemin ders kitabında hürriyet kavramı fazlasıyla işlenmiştir. Hürriyet bir kimsenin hiçbir engele uğramadan haklarını dilediği gibi kullanabilmesidir (Aksan, 1952). Demokrasi ve hürriyet birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak işlenmiştir:

“Biz demokrasi ile idare edilen bir memlekette yaşadığımız için her türlü haklarımızı tam bir hürriyet içinde kullanıyoruz. Bu bizim için her tabii bir alışkanlık haline geldiğinden hürriyetin önemini yeter derecede anlamıyoruz. Bu hal tıpkı hava ve suya alışmamız gibidir. Onun önemini anlamak için havasız susuz kalması lazımdır”(Pazarlı: 1959:30-31).

Ders kitaplarında hürriyet kavramının yakın döneme ait olduğu eskiden insanların hür olmadığı sıklıkla belirtilmiştir. Türkiye'nin demokrasi ile tanışması konusunda ise şu vurgu yapılmıştır:

“Demokrasi idareleri, zamanımızda yurttaşlara tam bir hürriyet tanımıştır. Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 68'inci maddesi Türklere geniş bir hürriyet hakkı vermiştir: Her Türk hür doğar, hür yaşar, hürriyet başkalarına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır” (Aksan, 1952:31) .

Görüldüğü gibi burada Cumhuriyetin fikri hür, vicdanı hür, iradesi hür nesiller yetiştirme amacına işaret edilmiştir. Bu hürriyetin sınırları ise başkasının özgürlüklerinin sınırlarıyla belirlenmiştir. İnsan haklarıyla ilgili ifadeler yurttaşlık ders kitaplarında geniş bir şekilde ele alınmıştır:

“Hürriyetlerimiz arasında en önemlisi fikir ve vicdan hürriyetidir. Gerçek demokrasilerde ilk iş düşüncelerin, vicdanların her türlü baskıdan kurtulmasıdır. Fikir ve vicdan hürriyeti olmayan yerlerde demokrasi yoktur. İnsanlar uzun yıllar bu haklardan mahrum kaldılar”(Aksan, 1952: 37).

Gerçek bir demokrasinin fikir ve vicdan hürriyetiyle uygulanabileceğinin belirtilmesi çok önemlidir:

“Büyük mücadelelerden sonra demokrasi idaresiyle birlikte insanlara fikir ve vicdan hürriyeti tanındı. Artık herkes kendine göre bir düşünceye sahiptir” (Taşkiran, 1950: 38).

“Kanaat ve düşüncelerde ayrılık serbest ve medeni düşüncenin zaruri bir sonucudur”(Gökalp, 1950:113)

“Hürriyet olmadan hak ve vazifeler yaşayamaz. Onun içindir ki insanlar hürriyetlerini kazanmak için pek çok fedakârlıklar etmişler, kanlar dökmüşlerdir.”

“... Diğer önemli şartta herkesin hak ve hürriyetini iyi tanması, hakkın ve hürriyetin nerede başlayıp nerede biteceğini iyi bilmesidir. Bunun için yurttaşların devlet emirlerine, kanunlara itaat etmeleri lazımdır. Hak ve hürriyetlerin çiğnenmesi kanunlara itaat etmemekle başlar”(Pazarlı, 1959:45).

Ders kitaplarında hak ve hürriyetlerin korunması, farklı görüş ve düşüncelerin özgürlük ve medeniyetin zorunlu bir sonucu olduğuna yer verilmiştir. Ders kitapların da işlenen itaat kavramı bir kişiye ya da kuruma değil devletin emirlerine, kanunlara ve kaidelere itaat etmek şeklindedir. Hak ve hürriyetlerin çiğnenmemesinin koşulu kanunlara itaat etmeye bağlanmıştır. Sonuç olarak ders kitaplarında hürriyet kavramı önemsenmiş, halkın kendini geliştirebileceği bir kavram olarak ele alınmıştır. Hürriyetler başkalarına karşı sorumluluğun güvencesi olarak görülmüştür.

3.1.3.3. Milli Hâkimiyet

Hâkimiyetin millete ait olduğu fikri Amasya Genelgesi'nde ilk defa dile getirilmiş Cumhuriyetin ilanı ile da hayata geçirilmiştir. Bu dönemin ders kitaplarında milli hâkimiyet kavramı aynı şekilde önemini korumuş ve çocuklara aktarılmaya devam etmiştir. Çünkü milli hâkimiyet Cumhuriyet rejiminin temel kavramlarından biridir ve devletin temelini oluşturmuş anayasaya da bu şekilde girmiştir. Milli hâkimiyet aşağıdaki ifadelerle daha net ortaya konmuştur:

“Türk devletinin esas teşkilatını, Teşkilatı Esasiye Kanunumuz (Anayasa) tayin eder. Teşkilatı Esasiye Kanunumuz milletin hâkimiyetini en iyi şekilde sağlayacak esasları koymuştur: Madde 1- Türkiye devleti bir Cumhuriyettir. Madde 3-Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir. Bu esaslara göre Türkiye devleti demokrasi ile idare edilen halkçı bir cumhuriyettir. Devletin teşri, icra ve kaza kuvvetleri, milletin mümessili olan Büyük Millet Meclisinde toplanır. Meclisin üstünde başka hiçbir kuvvet yoktur. Meclis ise seçimle kurulduğundan tam manasıyla halk içinden çıkmıştır” (Pazarlı, 1959: 24).

“Hâkimiyetin asıl sahibi ve kaynağı millet topluluğudur. Bu hâkimiyete başka hiçbir kuvvet ortak olamaz. Hâkimiyetin kaynağını dinde ve tabiatüstü kuvvetlerde aramak yanlıştır.”

“Milli hâkimiyet parçalanamaz, başkasına devredilemez. Çünkü milli hâkimiyet, milletin genel idaresi olduğundan parçalanırsa genel olmaktan çıkar.”

“Hâkimiyeti belirli bir zaman için kendi isteklerine göre kullanmak üzere vekillerine vermiştir. Fakat onların hâkimiyeti başkasına devretmeğe hakları yoktur. Bu sebeple Cumhuriyet, Milli hâkimiyetin kullanılmasına ve milletin hak ve menfaatlerine en uygun bir idaredir” (Pazarlı, 1959:25).

Egemenliğin millete ait olduğu fikri cumhuriyetin güçlenmesine, güçlü bir meclisin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Millet adına bu yetkiyi vekiller kullanır. Hiçbir makamın halk iradesinden daha güçlü olmadığı vurgulanmıştır.

3.1.3.4. Hükümet ve Partiler

1950'den sonra çok partili hayatın başlamasıyla birlikte siyasal partiler ve hükümet şekilleri yurttaşlık ders kitaplarında yerini almıştır. Uzun yıllar imparatorluk geleneğinde yaşamış topluma, eğitim seviyesi düşük halkın demokrasi bilincini yerleştirmek amacıyla bu konulara değinilmiştir. Bu tanımları karşılayan ifadeler şunlardır:

“Demokrasi halkın halk tarafından idaresidir. Bu prensip bütün demokrasilerin temel fikridir. Fakat bu prensibin tatbikatına geçildiği zaman bazı zorlukların ortaya çıktığı görülür: Nüfusu milyonlara, yüz milyonlara varan memleketlerde bütün fertlerin memleket idaresine katılmalarını sağlamak zorluğu. Bu zorluğu gidermek üzere hükümet şekilleri meydana gelmiştir” (Pazarlı, 1959:17).

Demokrasinin farklı uygulama türlerine göre farklı hükümet şekilleri ortaya çıkmıştır: “Doğrudan Hükümet: Gerçek demokrasiye en çok yaklaşan bir idare şeklidir. Yarı Doğrudan Hükümet: Büyük ve nüfusu milyonları aşan bazı devletlerde tatbik ve tecrübe edilen bir hükümet şeklidir. Temsili Hükümet: En çok görülen demokrasi şekli halkın mümessilleri vasıtasıyla hâkimiyetini kullanması usulüdür” (Pazarlı, 1959: 15)

Partilerin doğması, kurulma amaçları, demokrasi alanında hizmetleri ise aşağıda yer alan ifadelerle açıklanmıştır:

“Siyasi parti yurdun genel işleri ve idaresi hakkında aynı görüş ve düşüncelere sahip olan yurttaşların meydana getirdikleri bir topluluktur.” Bu tanıma bağlı olarak demokrasi idarelerinde farklı görüş ve düşüncelerin doğal sonucu olarak farklı partilerin doğması kaçınılmazdır.

“Demokrasi çok partili rejim demektir. Partiler, demokrasilerde kabul edilen fikir ve düşünce, tartışma ve toplanma hürriyetlerinden doğarlar. Fikir ve düşünce hürriyetinin tanınmadığı memleketlerde siyasi partiler kurulamazlar. Diktatörlükle idare edilen memleketler böyledir. Demokrasi, serbest düşünce ve serbest tartışma ile gelişir”(Pazarlı,1959:18).

Siyasi partiler farklı görüş ve düşünceleri temsil etmek üzere kurulurlar; fakat toplumun ortak faydası için bütün halka hizmet ederler.

3.1.3.5. Eşitlik

Cumhuriyet yönetimlerinde demokrasiyi güçlendiren kavramlardan biride eşitlik kavramıdır. Fransız devriminden sonra tüm dünyada halklar eşitlik talep eder olmuştur. Özgürlük ve adalet kavramıyla beraber cumhuriyeti ve demokrasiyi güçlendiren bir kavram olmuştur. Bu kavramı tanımlayan ifadeler şunlardır:

“Demokrasilerin dayandığı temel fikirlerden biri de eşitliktir. Eşitlik herkesin kanun nazarında aynı haklara sahip olması ve kanunun herkese aynı şekilde tatbik edilmesidir. Eşitlik bir tabiat olayı değildir. Demokrasilerin yurttaşlara ve onların kişilerine verdiği değerden doğan bir haktır”(Pazarlı: 1959:15). Ayrıca eşitlik kavramı, dönemin ders kitaplarında aşağıdaki ifadelerle açıklanmaktadır:

“Kanunlarımıza göre her Türk cumhuriyet vatandaşıdır. Herkese aynı haklar verilmiş, Bu hakları eşit şartlarda kullanmak hürriyeti tanınmıştır. Kimsede fazla veya eksik hak kabul edilmez. Müslümanla Hıristiyan zenginle fakir farklı muamele görmezler. Hiçbir sınıf ve ailenin diğer vatandaşlardan ayrı olarak bir imtiyazı yoktur.”

“Eşitlik olmayan yerlerde bir kısım halk aşağı görülür, haysiyet ve şerefleri baltalanır. Yurtlarına olan bağlılıkları gevşer. Özel imtiyazlar ve haklar kazanan zümre halkın üstünde bir asiller(aristokrasi) sınıfı meydana getirir” (Pazarlı, 1959:16).

“Demokrasilerdeki eşitlik herkesi vücut, zekâ, servet bakımından eşit hale getirmek değildir. Fakat demokrasi, bu eşitsizlikleri arttırmaya da çalışmaz.”(Aksan, 1952:16).

Demokrasilerde eşitlik başlıca şu alanlarda görülür: Siyasi eşitlik, kamu hizmetlerinde eşitlik, adalet karşısında eşitlik, eğitim ve öğrenimde eşitlik, askerlikte, vergide eşitlik (Aksan, 1952:17).

Bu ifadelerle vatandaşların toplum içerisinde ekonomik anlamda herhangi bir fark gözetmeksizin eşit şartlar altında eğitime ya da üretime başlamalarının gerekliliği vurgulanmıştır. Eşitlik anlayışının önemi toplumsal alanda özel imtiyazlı sınıfların doğmaması ve eşitlik olgusunun tam anlamıyla uygulama alanı bulması açısından önemsenmiştir.

3.3. 1950-1960 Döneminde Uygulanan Ekonomik Politikaların Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında mecburi olarak uygulanan devletçilik bu dönemde biraz gevşetilmiş, özel teşebbüse dayanan ekonomi politikalarına ağırlık verilmiştir. Dönemin ekonomiyle ilgili politikaları ders kitabının vergi, meslek seçimi/işbölümü ve maddi hayatımızla ilgili hürriyetlerimiz konularında karşılık bulmuştur.

Tablo 3. Liberal ekonomi politikalarının yurttaşlık eğitimine yansımaları

Temalar	İnceleme Konuları/ İfadeler
Vergi	Vergi borcu “Yurttaşların devlete karşı önemli vazifelerinden biri de vergidir”(Pazarlı,1959: 57). “Vergi devletin yaptığı umumi masraflardan her yurttaşın hissesine düşen borcu ödemesidir(s.58)
Meslek seçimi, mesken ve çalışma hürriyeti	Ekonomik kalkınma, iş bölümü ve uzmanlaşma “Bir kimsenin devamlı olarak çalıştığı işe meslek denir(s103) “Bir insanın faydalı bir iş için emek harcamasına çalışma denir(s102) “Medeni bir cemiyette iş bölümü ile çeşitli mesleklerin doğması birbirine paraleldir. İşbölümü arttıkça çeşitli meslekler doğar” “Herkesin işi başkalarının işleriyle ilgilidir. Cemiyette bu olaya dayanışma denir” (s103) “Meslek seçiminde çevrenin yardımları dikkate alınmalıdır” “iyi bir meslek seçimin kişiye faydaları vardır” “Bir kimsenin sahip olduğu para, tarla, ev, fabrika ve ticaret eşyasını dilediği gibi kullanmak hakkına mülkiyet ve tasarruf hürriyeti denir”(s.35) “Her fert kendini geçindirmek için bir işte çalışır... Herkesin kendi kabiliyetine göre bir çalışma yolu seçme hürriyeti vardır”

3.3.1. Maddi Hayatın Ders Kitaplarında İşlenişi

1950'den sonra yeni bir ekonomi programı uygulamaya konulmuştur. Türk modernleşmesinin en önemli özelliklerinden biri milli ekonomi ve hür teşebbüs konusudur. 1950'de önce milli ekonomi devletçilik politikalarıyla güçlendirildi. 1950'den sonra ise liberal politikaların teşvikiyle hür teşebbüs özendirildi. Yurttaşların çalışma hürriyeti başta olmak üzere meslek seçimi, mülk edinme hürriyeti, vergi borcu gibi vazifeler ders kitaplarına aşağıdaki şekilde yansdığı görülmüştür:

3.3.1.1. Vergi

Devletin hizmetlerini en iyi yapabilmesi için vergiye ihtiyacı vardır. Vergi vermek ise vatandaşlık borcudur. Vatandaş ile devlet arasında karşılıklı bir hizmet alış verişidir. Ders kitaplarında halktan alınan vergilerin yurttaşların önemli bir vazifesi olduğunun altı çizilmiştir. “Yurttaşın devlete karşı önemli vazifelerinden biri de vergidir. Vergi aslında doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak devlet hazinesine para vermek demektir. Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 84, 85. maddelerinde yazıldığı üzere vergi devletin umumi masraflarına halkın katılmasıdır. Vergi ancak bir kanunla konulur ve toplanır, kanunsuz vergi alınmaz” (Pazarlı, 1959:57).

“Vergiye bize bir iş gören kimseye ödenen bir bedel veya ücret saymak yanlıştır. Bir baba evinin masraflarını öderken bir ücret vermiş değildir. Ailesine karşı bir vazife yapmıştır. Bunun gibi vergide devlete zorla ödenen bir ücret değil, gönül isteği ile seve seve yapılan bir yurttaşlık vazifesidir” (Pazarlı, 1959:58).

“Vergisini vaktinde ödemeyen ve yahut varlığını kazancını saklayıp az gösteren kimse vazifesini yapmayan bir vatandaş olur. Bu kimseler hem kamu hizmetlerinin yapılmasına engel olurlar, hem de ceza görürler” (Aksan, 1952:67).

“Demokrasi ile idare edilen memleketlerde vergi gelişigüzel alınmaz. Eski monarşi ve istibdat idarelerinde vergi yüzünden halk büyük zorluklara ve haksızlıklara uğradı. Bugün yurdumuzda herkes vergi olarak ödeyeceği paranın hesabını bilir, her şey önceden kanunlarla gösterilmiş ve ilan edilmiştir. Vergi, halk için ağır bir yük olmaktan çıkmış, yurttaşların seve seve katlandıkları bir memleket vazifesi olmuştur.”

Bu ifadelerle ekonomik haklardan ziyade halkın devlete karşı olan ekonomik borçlarının/vazifelerinin önemsendiği görülmektedir. Devlet evini geçindiren bir babaya benzetilerek devletinde geçimini sağlamak ya da halka hizmet binaları açmak, memur maaşlarını ödemek üzere vergi gelirlerine ihtiyaç duyduğu vatandaşlarında bu vazifeyi yerine getirerek ailesine karşı vazifesini yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir.

Liberal ekonomi sisteminin benimsenmeye çalışıldığı bu dönemde ekonomik anlamda devlete karşı olan görev/sorumluluklar ve çalışmanın önemi sıklıkla vurgulanmıştır. Ekonomik kalkınma ve vergilerin düzenli ödenmesi, yurttaşların çalışkan ve üretken olmasına bağlanmıştır. Yurttaşlık ders kitaplarında ekonomisi ile ilgili temel kavramlara yer verilerek ekonomi bilincinin kazandırılmasına çalışılmıştır. Bu dönemde vergi, çalışmak, üretim, girişimcilik gibi liberal değerlere çokça vurgu yapılmış, bu değerlerin çocuklara kazandırılması için eğitim politikaları revize edilmiştir.

3.3.1.2. Meslek Seçimi

Eğitim farklı becerilerin açığa çıkmasını sağlayan bir araçtır. Ayrıca mesleğe yönlendiren, mesleki beceri kazandıran ve bireylere yeteneklerini doğru kullanmasını öğreten bir alandır. Bu sebeple doğru meslek seçimi ders kitaplarında oldukça önemsemıştır.

“Herkes kabiliyetine göre bir işte çalıştığı zaman daha çok iş çıkarır, masraflar azalır, kar çoğalır, herkes iş bulur. Yurdumuzda iyi kazanan insanlar çoğaldıkça hayat seviyesi yükselir. Memleketimizde müteahhıs meslek adamları arttıkça bütün ihtiyaçlarımızı karşılayacak şeyleri kendimiz yaparız. Başka memleketlerden makine ve eşya getirmeye muhtaç olmayız. Her sene yabancı memleketlere verdiğimiz milyonlarca lira kendimize kalır. Memleket ekonomisi daha çok gelişir ve ilerler”(Pazarlı.1959:108-109).

Ülkemizde uzman meslek adamlarının çoğalması, herkesin yeteneklerine uygun işlerde çalışması durumunda yabancı ülkelere araç-gereç, makine ve eşya yönünden bağımlı olunmayacağı böylelikle ekonomik kaynakların ülke içerisinde kalması sağlanarak ekonomik yönden gelişme ve ilerlemenin bu yolla gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

“Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin bel kemiğidir” (Aksan, 1952:62).

“İnsan hayatını kazanmak, şerefli ve haysiyetli bir vatandaş olarak yaşamak için uğraşır.”

“Çalışan insan yaptığı işlerle memleketi başkalarına faydalı olur”(Aksan,1952:102).

Ders kitaplarında ekonomik kalkınmayla hür ve müstakil olunacağı, daha refah ve özgür bir toplum olmanın yolu ekonomik kalkınmadan geçtiği belirtilmiştir. İnsanın hayatını kazanmak için çalışmasının şerefli ve onurlu bir vatandaş olmak için gereklilik olduğu bu yolla şerefini kazandığı ve yine çalışarak ülkesine memleketine ve başkalarına faydalı olduğu belirtilmiş; yurttaşların onurlu şerefli ve ülkenin tam bağımsız olmasının yolunun bir işte çalışmak ve memleketine diğer yurttaşlara faydalı olmaktan geçtiği vurgulanmıştır.

Mülkiyet ve tasarruf hürriyeti başlığı altında kişilerin ekonomik hürriyetleri şu ifadelerle açıklanmıştır:

“Bir kimsenin sahip olduğu para, tarla ev, fabrika ve ticaret eşyasını dilediği gibi kullanmak hakkına mülkiyet ve tasarruf hürriyeti denir. Sahibi bunları başkasına satmak, değiştirmek, bağışlamak ve miras bırakmak hususunda serbesttir. Her vatandaşın çalışıp kazandığı para ve mal onun hakkıdır, dilediği gibi harcamak ve saklamak hürriyetine sahiptir. Hiç kimse onun malını ve eşyasını zorla elinden alamaz, umumi menfaatlara zarar vermemek şartıyla parasını ve eşyasını dilediği gibi kullanır”(Pazarlı, 1959:35).

3.3.1.3. İş ve Meslek Hürriyeti

İş ve meslek alanında yurttaşların özgürlüklerine ve eşitliklerine vurgu yapılarak bu konuda kimseye ayrıcalık tanınmadığı, her vatandaşın eşit haklara sahip olduğu vurgulanmıştır. Ders kitabında iş ve meslek hürriyeti konusu detaylı olarak şu şekilde açıklanmıştır: “Her fert kendini ve ailesini geçindirmek ve kazanmak için bir işte çalışır, bir sanat bir meslek edinir, herkesin kendi kabiliyetine göre bir çalışma yolu seçmekte hürriyeti vardır. Bazı meslekler ve işler özel bir hazırlık ve bilgi ister. (...) Fakat kimse istemediği bir mesleği seçmeye zorlanamaz yahut bir işte çalışmasına mani olunamaz. Eski çağlarda derebeylik idarelerinde görüldüğü gibi iş ve meslekte inhisar yoktur. Bugünkü Türk demokrasisi her Türk’e en yüksek mevkilere dahi çıkmak hakkını tanımıştır. Fakir bir ailenin çocuğu zekâsı ve çalışması nispetinde mesleğinde ve işinde en yüksek makama geçebilir. Ailelere, sınıflara göre meslek ve iş imtiyazları kalkmıştır. İş ve çalışma alanının kapıları herkese açıktır. Bu kapıdan geçmek için zenginlik ve asillik aranmaz, kabiliyet ve bilgiye bakılır” (Pazarlı, 1959:36).

Her yurttaşın çalışmak konusunda özendirildiği ancak kişinin istemediği bir meslekte ya da işte çalışmaya zorlanamayacağı çalışma hürriyeti ve temel bir insan hakkı sorunu olarak belirtilmektedir. Demokrasilerde her bireyin çalışarak statü elde edebilme imkânının olduğu, ülkemizde de bireylerin temel bir hak olarak bunu kullandığı ve özendirildiği görülmektedir. Bunun için hiç kimseye ayrıcalık tanınmadığı, yeteneklerin ve liyakatin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

3.1.4. 1950-1960 Döneminde Uygulanan Sosyal Politikaların Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

Yurttaşlık eğitiminde öne çıkan sosyal değerler ve statüler ders kitaplarında sıklıkla işlenmiştir. Bu değerlerin başında çalışkanlık, vatanseverlik, yardımseverlik ve laiklik gibi değerler öne çıkmaktadır. Toplumsal değerlerin bireylere aktarıldığı kurumların başında ise okul ve aile gelmektedir.

Tablo 4. Toplumsal değerlerin ve statülerin ders kitaplarına yansımaları

Temalar	Konular/İfadeler
Sosyal Çevre	Okul ve Aile “Aile bir çatı altında yaşayan ana, baba, çocuklar ve yakın akrabadan meydana gelen topluluğa denir”(Aksan:45). “Aile yuvası yaşama sevincimizi ve gücümüzü arttırır.” “Türk milleti ailelerin birleşmesinden meydana gelir.” “Bir binanın sağlamlığı nasıl yapı malzemesinin sağlamlığına bağlı ise, milletin sağlamlığı da ailelerin sağlamlığına bağlıdır.” “İyi bir evlat ana ve babasını vezir, kötüsü rezil eder” “Biz cahil dediğimiz vakit mutlaka mektepte okumamış olanları kastetmiyoruz. Kastettiğimiz ilmi hakikati bilmemektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi hiç okumak bilmeyenlerden de hakikati gören hakiki âlimler çıkar” (Pazarlı, 1959:27). “İnsan eğitimle doğmaz, ama eğitimle yaşar.”
Toplumsal Cinsiyet Roller	Kadın ve erkek / anne ve baba “Baba herhangi bir sebepten dolayı aile de başkanlık görevini yapamayacak duruma gelirse başkanlık görevi anneye düşer” “Annenin ailede ki hizmeti büyüktür.” “Dikiş, nakış, ütü, yemek, çamaşır gibi ince işleri kadınlar yapar.” “Babayı kanun ve geleneklerimiz aile başkanı tanır”(s.51). “Evin ağır işleri, gücü kuvveti yerinde olan erkekler tarafından görülür.”
Sevgi ve Saygı	Sosyal değerler ve ilişkiler “İnsanları birbirine bağlayan karşılıklı sevgi ve saygıdır. Sevgi ve saygı görmek isteyen, önce kendisi başkalarına sevgi ve saygı göstermelidir”(s.41). “Sevgi sevgiyi, tepki tepkiyi doğurur”
Yardımseverlik	“Hazır sözden ziyade hazır elini uzat.”

	<i>"Yardımlaşma, ailenin en büyük desteği, sigortasıdır." "Arkadaş kazanmanın biricik yolu arkadaş olmaktır"(s.56).</i>
Sorumluluk	<i>"Gençler! Cesaretimizi kuvvetlendiren ve devam ettiren sizlersiniz! Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltecek ve yaşatacak sizlersiniz"(s.12).</i>
Çalışkanlık	<i>"Denebilir ki hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız tek bir şeye ihtiyacımız var: Çalışkan olmak! Servet ve onun tabii neticesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır"(s.186). "Türk milletinin istikbali bugünkü evlatlarının doğru görüş ve yorulmak istidadında olmayan çalışmak azmiyle büyük ve parlak olacaktır"(s.80).</i>
Laiklik	Eşit yurttaşlık <i>"Vicdan ve inançların hiçbir baskıya uğramadan tam bir hürriyet içinde gelişmesine, din ve dünya işlerinin birbirlerinden ayrılmasına laiklik denir"(s.38). "Taassup ve irtica, demokrasinin ve inkılaplarımızın düşmanı olan fikirlerdir"(Pazarlı,s.38)</i>

3.1.4.1. Toplumsal Değerlerin Ders Kitaplarında İşlenişi

3.1.4.1.1. Okul ve Aile

Yurttaşlık eğitiminde sosyal çevrenin etkisi büyüktür. Aile, okul gibi kurumlar çocuğun ilk sosyalleştiği ortamlardır. Bu ortam ne kadar iyi düzenlenirse çocuğun karakteri o kadar iyi şekillenir. Bu bağlamda sosyal çevre ders kitaplarında yeterince dikkate alınmıştır. Aile çocuğa sevgi ve şefkat duygularını aktaran bir kurumdur; aile bir çatı altında yaşayan ana, baba, çocuklar ve yakın akrabadan meydana gelen topluluğa denir. Aile kurumu şu şekilde ele alınmıştır:

"Türk geleneğinde aileye, daima kutsal bir yer ayrılmıştır. Eski Türklerde bir erkeğin söz sahibi olması için aile ocağı kurması gerekirdi. Her Türk, aile ocağını söndürmemek için bütün gücüyle çalışırdı. Ailesi olmayan erkeklere adsız derlerdi. Adsızlar, kurultayda oy kullanamazlardı. Aile yuvası kuracak her erkekte yiğitlik, çalışkanlık; kızlarda temizlik, ev kadınlığı özelliği aranırdı. Baba ailenin başkanı idi. Analara üstün bir saygı gösterilirdi. Evlenen kızlar ana olmadıkça evin yönetiminde oy sahibi sayılmazlardı."

"Eski Türklerde erkek, bir kadınla evlenirdi. Müslüman olduktan sonra Türklerde birden fazla kadınla evlenme âdeti yer etti."

"Osmanlı devletinin son zamanlarında ahlak bozuldu. Aile bağlılığı gevşedi. Kadınlara hak tanınmaz oldu. Erkek: <boşsun> deyince karısını boşayabiliyordu" (Aksan, 1952:46).

Aile hayatından sonra insanların katıldığı ilk toplum hayatı okul olmaktadır. İlköğretimin çoğu ülkelerde mecburi olduğu düşünülürse, aileden sonra zorunlu olarak içine girilen sosyal hayatın okul olduğu söylenebilir. Okul sosyal hayata uyum sağlamak için yeni fırsatlar sunmaktadır. Çocuğun toplumsallaşmasını sağlayan diğer kurum ve gruplardan ayıran en önemli özellik, okulda ki toplumsallaşma sürecinin önemli bir kısmının planlı ve kontrollü olmasıdır. Okullarda öğrenciye toplumun hangi değerlerinin ve normlarının öğretileceği önceden belirlenir. Tüm eğitim faaliyetleri ise bu amaçlara uygun olarak düzenlenir. Toplum eğitim faaliyetleri yoluyla kendi değer yargılarını, kültürel birikimini üyelerine aktarma imkânı bulur. Bu dönem eğitim programlarına ve ders kitaplarına bakıldığında da toplumun değer yargılarının farklı konular/temalar kapsamında öğrencilere aktarılmaya çalışıldığı görülmüştür.

"Bir topluluk içinde yaşayan insanlar o topluluğun kanun tüzük ve geleneklerine uymak zorundadırlar. Bunlara karşı gelenleri topluluk cezalandırır. Okulda bir topluluktur. Öğrenciler okul yaşayışını düzenleyen kurallara uymak zorundadırlar."

Okul demokratik kültürün ve ilişkilerin yaşandığı bir ortamdır. Başkalarıyla birlikte yaşamın temel kuralları burada atılır; bu yüzden herkes birbirinin haklarına riayet etmek durumundadır.

"Okul yaşayışı, Türk toplum yaşayışının küçük bir örneğidir. Okul dışında ki toplumsal yaşayışımız nasıl birtakım yasaklar, kanunlar, gelenekler ve göreneklerle düzenlenmişse, okul yaşayışı da böyle birtakım kanunlar, yasaklar, gelenek ve göreneklerle düzenlenmiştir."

"Toplu yaşayışta herkesin uyması gereken kanunlar ve yasaklar olmasa insanlar diledikleri gibi hareket etseler, toplum kargaşalık içinde kalırdı. Tutulan hiçbir iş sonuçlandırılmazdı. Okulumuzda ki yaşayışı düzenleyen kuralların bir bölümü okul dışında kalan halkın genel yaşayışını düzenleyen kanunlar, gelenek ve göreneklerdir"(Pazarlı, 1959:13).

"Her yurttaşın uymak ve saygı göstermek zorunda olduğu bir belgedir. Toplum yaşayışında kanunların yasak ettiği şeyler okulda da yasaktır. Örneğin cana kıymak, hakaret etmek, zor kullanmak, hırsızlık yapmak Türkiye'nin her yerinde kanunun yasakladığı fena davranışlar, okulda da yasaktır. Bu suçları işleyenler, mahkemeye verilir ve cezalandırılır."

“Kanunca yasak edilmeyen, fakat halkımızca iyi görülme-yen ayıp sayılan kınanan haller okulda da iyi görülmez, kınanır, ayıp sayılır. Bu beğenilmeyen davranışları gelenek ve göreneklerimiz belirtir. Örneğin: Pijama ile sokakta gezmek kanunca yasak değildir. Fakat göreneğimiz böyle bir hareketi ayıp sayar. Bunu yaparsak herkes bizi kınar. Küçüklerin büyüklere saygı göstermesini kanun emretmez. Fakat Türk geleneğinde büyüklere saygı en önemli bir kuraldır. Bu saygıyı göstermeyenler bütün toplumun nefretini kazanırlar. Herkes küçüklerden bu saygının gösterilmesini titizlikle ister”(Aksan, 1952:14).

Okul kurallarının belirlenmesinde yönetmeliklerin yanı sıra gelenek ve göreneklerinde önemli olduğu ders kitabında belirtilmiştir. Ayrıca okul yönetiminde disiplinde önemli yer tuttuğu görülmektedir.

“Okul topluluğunun gerektirdiği özel ve genel kurallara uymak, her öğrencinin en önemli ödevlerindedir. Okulda disiplin, okul bireylerinin ödevlerini bilerek ve isteyerek, eksiksiz, aksatmadan ve zamanında yapması demektir. ...Öğretmenden korktuğu için ders esnasında gürültü etmemek de disiplinli bir davranış sayılmaz. Sınıfta ne zaman susmak, ne zaman ve ne yolda konuşmak gerektiği bilinmelidir. Bu biliniyorsa o sınıfta disiplin vardır, denilebilir. Disiplin sağlanmadıkça hiçbir çalışmadan sonuç elde edilemediği gibi okul çalışmalarından da gereği gibi faydalar sağlanamaz. Bundan ötürü okulda her şeyden önce disipline önem verilir”(Aksan, 1952:18).

Okulda toplu yaşayış kurallarını bilerek veya bilmeyerek çiğnemek, disiplini bozmak, suç sayılmıştır. Okul teması sonunda yer alan okuma parçasında Türk Ahlâkının ilkeleri başlığı altında şu ahlaki özellikler sıralanmıştır: Ailesini, vatanını, cumhuriyetini sevmeye; temiz ve sağlıklı, nazik ve saygılı olmaya; inanç/düşüncelere başkalarının haklarına saygılı davranmaya; çalışkan ve yardımsever olmaya dayandırmaktadır.

Sonuç olarak ailenin Türk toplumun temellerini oluşturduğu, aile kurabilmek için kadın ve erkekte belli yeterlilikler bulunması gerektiğine değinilmiştir. Cumhuriyet döneminde kadının statüsü geliştirilmeye çalışıldığı, kadın ve erkek ilişkileri konusunda eski uygulamaların eleştirildiği görülmektedir.

3.1.4.1.2. Toplumsal Cinsiyet Roller

Türk toplumunda cinsiyet rollerinin sınırları çok keskin çizilmiştir. Modernleşmeyle beraber bu sınırlar esnetilmeye başlamıştır. Cumhuriyetin eşitlikçi politikaları, kadınlarla erkeklerin toplumsal yaşamda üstlendikleri rolleri eşitlemeye yöneliktir. Bu bağlamda ders kitaplarında kadın erkek rolleri keskin bir ayrışma yerine işbölümüne ve dayanışma duygusuna indirgenmiştir. Ancak 1950’den sonraki ders kitaplarında anne imgesi ve çalışan kadın imgesi yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Erkek dışarda evin geçimini sağlarken kadının statüsü ev işlerine ve çocuk bakımına indirgenmeye çalışıldığı görülmektedir.

“Türkiye demokrasi ile yönetilir. Türk milletini meydana getiren aile topluluklarında da demokrasi kurallarının uygulanması gerekir. Böyle olmazsa, yetişecek çocuklar, Türkiye Cumhuriyetinin toplum düzenine uyamazlar, iyi bir yurttaş olamazlar” (Aksan:1952).

Yurttaşlık kitabının ailede görevlerin paylaşılması ve işbölümü kısmında aile üyeleri arasında dayanışma duygusu ve işbölümünün önemi vurgulanmıştır.

“Ailede bireyler, yüklendikleri sorumluluğa göre hak sahibi olurlar. Ailenin işleri herkesin gücüne göre paylaştırılmıştır.”

“Babayı kanun ve geleneklerimiz aile başkanı tanır. Fakat baba, herhangi bir sebepten bu görevi yapamayacak bir duruma düşerse, başkanlık görevi anneye düşer. Baba evinin başkanı olarak, geçimi sağlamakla görevlidir. Bunun için gelir getirecek bir iş tutmak zorundadır. Evini geçindirmek için dışarda gece gündüz çalışan babanın yükünü hafifletmek yorgunluğunu unutturmak ailenin öteki bireylerine düşer.”

“Annenin ailede ki hizmeti büyüktür. Ev işlerini düzenler, yuvanın temizliğini, rahatlığını sağlar; yemekleri hazırlar; gelirin israf edilmeden harcanmasına dikkat eder. O da gününü evin türlü ev işleriyle didinerek geçirir. Fakat bu çalışma anaya büyük zevk verir. Odaların temizliği çocukların çiçek gibi giyinmeleri, sofranın ve yemeklerin iştah açıcı olması, anaya bütün yorgunluğunu unutturur. Babanın evin rahatlığından memnunluk göstermesi, yemeklerde annenin aşçılığını övmesi, ona yarın ki hizmetleri için zevk ve istek verir. Çocukların terbiyesi, yetiştirilmesi iyi bir meslek sahibi olmaları, ana babanın müşterek görevleridir”(Aksan, 1952:52).

Sonuç olarak ders kitaplarında geleceğin yurttaş bireylerine kadın-erkek ilişkileri erkek egemen bir şekilde işlenerek sunulmuştur. Annenin hizmet eden babanın ise evde iktidarı elinde bulunduran bir otorite olarak tanımlanması geçmişten getirilen gelenek ve göreneklerin çağdaşlaşma konusunda ataerkil görüşün etkilerini hissettirmektedir. Bir başka deyişle, kitaplarda yer alan toplumsal cinsiyet ayrımı aile içerisinde cinsler arası

iktidar ilişkilerini erkek egemenliği üzerine konumlandırmıştır. Bu bakımdan ders kitaplarında kadının rolünün ev ile sınırlandırıldığı görülmektedir.

3.1.4.1.3. Sevgi ve Saygı

Ders kitaplarında üzerinde durulan bir başka toplumsal değer sevgi ve saygıdır. Özellikle aile hayatının sevgi ve saygı üzerine kurulduğu belirtilmiştir. İnsanlar arası ilişkiler sevgi ve saygı bağı üzerine kurulur ve sürdürülebilir.

“Aile hayatı sevgi ve saygı üzerine kurulmuştur. Sevgi ve saygı karşılıklıdır. Aile bireyleri birbirlerini çok severler ve sayarlar. Analar, babalar ve yaşlı büyükler, çocukların üzerine titrerler... İyi yetişmeleri için her fedakârlığa katlanırlar... Çocuklarda ana babalarına ve büyüklerine karşı sevgi ve saygı duyguları beslerler. Onların bir dediklerini iki etmezler. Büyüklerini gücendirmemeye çalışırlar. Öğütlerini tutarlar. Verdikleri işi geciktirmeden yaparlar. Ana ile baba da birbirlerini sever ve sayarlar. Ailenin yönetiminde çocukların yetişmesinde el ve fikir birliği yaparlar”(Aksan, 1952:52).

3.1.4.1.4. Yardımseverlik

Türk toplumunda yardımseverlik ahlaki bir ilke olarak kabul edilir. Bu yüzden ders kitaplarında öğrencilere yardımseverlik duygusu kazandırılmaya çalışılmıştır. Millet olmanın bir gereği olarak da kabul edilmiştir. Özellikle aile bireyleri ve komşular arasındaki yardımlaşmadan övgüyle söz edilmiştir.

“Birbirlerini seven ve sayan kimseler, başları sıkıştığı zaman birbirlerine yardım ederler. Atalarımızın dediği gibi, komşu komşunun külüne muhtaçtır. Türk ailelerinin yardımlaşma geleneği başka milletlere örnek olacak durumdadır. Hastası olan komşuya bir tas çorba götürmek, mahalleye yeni taşınan ailenin o geceki yiyeceğini, yakacağını, suyunu düşünmek; dara gelince mutfak ve ev eşyalarını ortaklaşa kullanmak, düğünlerde, derneklerde yardımlaşma, bunların belli başlılarından. Karşılıklı yardımlaşma aile güvenini, yaşama gücünü artırır. Türk milletinin birçok felaketi alt etmesi, ailelerin yardımlaşma terbiyesi almış olmasındandır”(Aksan, 1952:56).

3.1.4.1.5. Çalışkanlık

Cumhuriyet ülküsü, Mustafa Kemal Atatürk'ün belirttiği anlamda “Türk Öğün Çalış Güven” ilkesinden hareket etmektedir. Bütün yurttaşlar ülke kalkınması için işbirliğini ve dayanışmayı ahlaki bir sorumluluk olarak benimsemişlerdir. Görev ahlakı her bir birey için temel ilke haline gelmiştir. Türk çocuğu devamlı çalışmalı ve çalışmayı bir erdem ve şeref olarak telakki etmelidir:

“Mademki çalışmak bir erdem ve şereftir o halde beklemek gereksizdir. Pekâlâ, herkes içinde bulunduğu şartlara bakmaksızın çalışıp bir meslek sahibi olabilir ve hatta olmak zorundadır”(Pazarlı, 1959: s. 105)

Türk İnkılabının ekonomik modeli solidarist korporatist anlayışa dayanır. Toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve kalkınma hedefini gerçekleştirebilmek amacıyla bütünleşik bir kitle olarak birlikte hareket edilmesi gerekir. Buna göre millet geniş çaplı bir iş bölümüne giderek tüm ihtiyacını kendi içinde karşılayacak ve bir dayanışma ruhu geliştirecektir. Zira Türk toplumunda sınıfsal bir düzen yerine birbirine muhtaç meslek zümreleri vardır.

“Meslek sahibi olan cemiyet içinde faydalı ve şerefli bir ferd olarak yaşar. Kendisi ve ailesi rahat ve mesut yaşar, işinde ihtisas kazanır. Mesleksiz insan ise belirli bir işte çalışmadığından nihayet işçilikten ileri gidemez...”(Pazarlı, s. 104).

3.1.4.1.6. Laiklik

Cumhuriyet devrimlerinin en önemli ayaklarından biri laikliktir. Laiklik din ve vicdan hürriyetidir. Ders kitaplarında laik düşünce yapısı çok geniş bir biçimde ele alınmıştır.

“Dini inanışlarda ki hürriyete vicdan hürriyeti denir. Türkiye de yaşayan vatandaşlar istedikleri dine inanmakta ve ayinlerini yapmakta serbesttirler. Dinini değiştirmek veyahut ibadet ve ayin yapmak için kimse zorlanamaz. Eskiden olduğu gibi devlet kuvvetleri oruç bozanları ve camiye gitmeyenleri cezalandıramaz, resmi teşkilat din işleriyle meşgul olmaz veyahut din propagandası yapmaz” (Aksan, 1952:38).

“Bir kimsenin başkalarının fikir ve inanışlarını söylemesine müsaade etmeyerek yalnız kendi fikir ve inanışlarını zorla kabul ettirmeğe çalışmasına taassup denir. Bazı geri kafalı insanlar da vardır ki bugünkü hayatımızın bundan bin sene evvelki yaşayışa göre düzenlenmesini isterler.”

“Mesela Atatürk inkılaplarını bir tarafa bırakıp eski hale dönmemizi özlerler. Bu çeşit iddialara “irtica” denir. Taassup ve irtica, demokrasinin ve inkılaplarımızın düşmanı olan fikirlerdir. Türk gençliği, taassup ve irticanın

memlekete zararlı olduğuna inanmıştır. Artık bu geri ve karanlık fikirler yurdumuzda yaşayamayacaktır”(Pazarlı, 1959:38).

“En iyi yönetim olarak Cumhuriyet, Türk çocuklarının yüzyıla yakın bir zamandan beri sarfettiği emek sonucunda elde edilen, Atatürk’ün önderliği ile Türk milletinin yarattığı bir idare usulü olarak tanımlanır. Türk çocuğu cumhuriyetin en kuvvetli bekçisi olarak görevlendirilir” (Gökalp, 1950:22-28).

Türk vatandaşlarının cumhuriyetin değerlerine sıkı bağlarla bağlanmış olması ve bu değerleri koruması, yaşatması beklenmektedir. Yeni yurttaşların Cumhuriyetin değerlerini bir düşünce sistemi olarak benimsemesi, içselleştirmesi laiklik özelliğinin anlaşılmasıyla mümkün olacağı sıklıkla açıklanmıştır.

“...layık(laik) olan dünya ile din işlerini ayıran devlet şahsiyeti hükmiyesidir. Yoksa fertler değildir. Fertlerin dini birer inancası olabilir. Bu takdirde Türk gencinin dini inancı Müslümanlıktır. Orta çağdan beri Müslümanlığın yayılması ve inşası üzerinde ve savunması hususunda büyük emekler sarf eden Türk milletinin tarihi içinde Müslümanlık büyük bir yer tutmaktadır. Bu tarihi ve sosyal sebeplere binaen Türk genci bir inancaya muhtaç olduğu takdirde bu esaslardan ilham alması icap eder. Aksi halde medeni dünya ortasında Türk çocuğunun ruhu boş bir levhadan ibaret ve açık kalırsa bu boşluğu birçok misyoner faaliyetleri ile tanassur hadiselerle hücum edebilecek gibi bilhassa zamanımızın hiç çekinmeden boş kalan ruhlara ve dimağlara hücum eden komünizm salgını müsait bir zemin bulmuş olur” (Gökalp, 1950:39)

Laiklik ilkesinin din karşıtlığı gibi anlaşılması gerektiği, her türlü din istismarcılığına karşı bir güvence olarak da ele alınması gerektiği, vicdan hürriyetinin garantisi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kabile, site devleti, krallıklar, imparatorlukların kurulduğu ümmet anlayışı ile toplumların yönetildiği; ümmet anlayışının ilk ve orta çağlarda devam ettiği, yeniçağda (son yüzyıl) ise insanları birbirine bağlayanın “insanüstü tanrısal bağlar” olmadığı tamamıyla insana dayandığının anlaşıldığı açıklanmıştır (Aksan, 1952:34). Otorite ile insanlar arasında idari ilişkilerin tanrısal bağlara değil bireyler arası ilişkilere dayandığı, ilahi bir yönünün olmadığı vurgulanmıştır. Seküler modern çağda insanların ümmet değil birey olarak görüldüğü belirtilmiştir.

3.1.5. 1950-1960 Döneminde Batı’ya Açılma Politikalarının Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada barışı tesis etmek ve milletler arası ilişkileri güçlendirmek için çok sayıda örgütlenme ve işbirliğine gidilmiştir. Savaşın yıkımlarını onarmak için dünya milletleri ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Bu dönem yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında uluslararası ilişkiler ve antlaşmaların bir uzantısı şeklinde ele alınmıştır. Bu kapsamda ders kitaplarında Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Beyannamesi temalarına çok yer verilmiştir:

Tablo 5: Uluslararası ilişkilerin yurttaşlık eğitimine yansımaları

Temalar:	İnceleme Konuları/İfadeler
Birleşmiş Milletler Teşkilatı	Milletlerarası münasebetler ve dünya barışı “Milletlerarasında ekonomi, ticaret ve kültür alanındaki münasebetler taşıt vasıtalarının artmasıyla daha da artmıştır. Dünya milletleri bir ailenin ferdi gibi birbirlerine yaklaşmışlardır”(Pazarlı, s.110). “Biz, milletlerarası münasebetlerde karşılıklı güven ve saygıyı amaç tutan açık ve samimi politikanın en ateşli taraftarıyız.” “Dünyadaki bütün milletleri bir aile, bir tek vücut gibi göz önünde bulundurmamız lazımdır”(s.112). “Birleşmiş Milletler Antlaşması denilen tarihin şimdiye kadar görmediği büyük bir antlaşma yaptılar” (Aksan, s.114) “Eğer sürekli barış isteniyorsa, halk topluluklarının durumlarını iyileştirecek milletlerarası tedbirler alınmalıdır” (s.116). “Memleketimiz milletler arası münasebetlerde temel kural olarak Atatürk’ün çizdiği “Yurtta barış, dünyada barış” çizgisinden yürümektedir.” “Dünya üzerinde devamlı barışın sağlanması için insanların zihinlerini devamlı barışa hazırlamak, düşünüş ve inanışları değiştirmektir.” “İnsanlar arası adaleti hürriyeti ve barışı kurmak için bütün milletlerin karşılıklı yardımlaşmayı kutsal bir vazife bilmeleri milletler arasında kültür ve eğitimin geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktır.”
İnsan Hakları Beyannamesi	Haklar ve özgürlükler ve Unesco “İnsan hakları evrensel beyannamesi 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca hazırlanmıştır. Beyannamesi 60 Millet imza ve kabul etmişlerdir.” “Birleşmiş Milletler teşkilatında üye olan her devlet diğerleriyle işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlere bütün dünyaca gerçekten saygı gösterilmesini sağlamayı taahhüt etmişlerdir”(s.120). “Birleşmiş milletler eğitim, ilim ve kültür teşkilatı demek olan Unesco, İngilizce kelimelerin ilk harflerinin birleşmesinden meydana gelen bir kelimedir” (s.118).

3.1.5.1. Uluslararası Örgütlerin Ders Kitaplarında İşlenişi

II. Dünya Savaşı'nın yıkıntılarını sosyal ve ekonomik açıdan azaltmak ve dünya barışını tesis etmek için bu dönemde birçok adım atılmış, uluslararası düzeyde örgütlenmelere gidilmiştir. Türkiye'de bu örgütlere katılmış, dünya milletleri arasında yerini almıştır. Bu örgütlerden en önemlisi Birleşmiş Milletler Teşkilatı'dır.

3.1.5.1.1. Milletlerarası Münasebetler ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı:

Ders kitaplarında bu temayla ilgili olarak Atatürk'ün sözlerine yer verilerek uluslararası ilişkilerde barış yolunun bizim yararımıza ve zihniyetimize uyan bir yol olduğu; bu münasebetlerde karşılıklı güven ve saygının amaç edinildiği belirtilmiştir. Uluslararası alanda sürekli barış isteniyorsa bu durumun milletlerarası tedbirlerle korunması gerekliliği söz konusu edilerek milletler arası teşkilatların bu alandaki önemi vurgulanmıştır. Ayrıca milletler arası münasebetlerin artmasının sebebi, düşmanlıkları yok edip daha barışçıl bir dünya özleminden kaynaklanmıştır. Uluslararası düzeyde ulaşımın gelişmesi, bu yönde bir kararın alınmasında etkili olmuştur.

“Zamanımızda taşıt vasıtalarının ilerlemesiyle dünyanın en uzak köşelerine bile bir iki günde ulaşmak mümkündür. Milletler arasında ekonomi, ticaret ve kültür alanındaki münasebetler çok artmıştır. Dünya milletleri bir tek ailenin fertleri gibi birbirine yaklaşmışlardır”(Pazarlı, 1959:110).

Ders kitabında milletler arası münasebetler ekonomik ve kültürel olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır. Kültürel münasebetler anlamında milletlerin artık birbirine düşman gözüyle bakmamaları, iki komşu gibi dost olmaları gerektiği; başka milletlere mensup bireylerinde bizim gibi hak ve vazifelere sahip şerefli birer yurttaş olduklarını kabul etmemiz gerektiği vurgulanmıştır. Günümüzde artık milletler arası ilişkilere dostça yaklaşılması gerektiği, diğer ülkelere karşı artık düşmanca duygu ve düşüncelerin değiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu görüşlerin tesiriyle milletler arası ilişkileri düzenleyen bir takım esasların oluştuğu ve bunlara milletler arası hukuk denildiğinden bahsedilmiştir.

Ekonomik ilişkilerde ise milletler arası ilişkilerin bir zorunluluk olduğu ve bu ilişkilerin bütün taraflar için fayda sağlayacağı fakat bu ilişkilerin sürekliliğini sağlayacak olan şeyin milletlerarası barışın korunması ve savaşın önlenmesi olduğu denilmektedir. Bunun için “Biz Türkler, en büyüğümüzün dediği gibi, yurttan ve cihanda devamlı barışın kurulmasını isteriz ve bunun için çalışırız. Başka milletlerin toprağında gözümüz yoktur. Başkalarının saadetlerini kıskanmayız, başka milletlerinde bizim gibi düşünmesini isteriz”(Aksan, 1952:112). Görüldüğü gibi ülkemiz dış ilişkilerimizde genel yaklaşımımızın barıştan yana olduğu Yurtta sulh, cihanda sulh bağlamında hareket ettiğimiz ve ilişki içerisinde olduğumuz diğer ülkelerden de aynı anlayışı ve saygıyı beklediğimiz aktarılmıştır. Bu fikrin gerçekleştirilmesi için ise uluslararası kuruluşların zorunluluğundan bahsedilmektedir. Bu kapsamda yurttaşlık eğitimi evrensel değerlere açılmış ve uluslararası ilişkilerden beslenmiştir. Bu bakımdan dünyada barış, ülkede barış düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

Barışı korumak için milletler arası ilişki kurmak zorunluluğunun anlaşılması bu ilişkilerin ‘yurtta barış, cihanda barış’ prensibinden yola çıkılarak yürütülmesi gerekliliği ve bu barış ortamında sürekliliğin uluslararası teşkilatlanmalar yoluyla sağlanabileceği görüşlerini temele alarak hazırlanmış olmalıdır. Dönemin yurttaş bireylerinin de bu prensipleri benimsemesi; yurttaşlardan bu doğrultuda hareket etmesi beklenmektedir diyebiliriz.

3.1.5.1.2. İnsan Hakları Beyannamesi ve UNESCO

Uluslararası ilim ve kültür münasebetleri konusunda ise ders kitabının ilgili detayların bulunduğu bölüm - UNESCO ve İnsan Hakları Beyannamesi temasıdır. Bu tema kapsamında uluslararası barışın sağlanması ve kültürel münasebetlerin sağlanması amacıyla kurulan Unesco'nun kuruluşu amaçları ve görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Unesco'nun amaçlarının açıklandığı kısımda;

“İnsanlar ve ırklar arasında cehalet, eşitsizlik ve kökleşmiş yanlış fikirler yüzünden bugüne kadar demokrasinin ülkeleri olan eşitlik, insanın kişiliğine, şeref ve haysiyetine saygı duyguları yerleşmemiştir. Artık korkunç savaşlar nihayet bulduğundan insanları demokratik olgulara hazırlamak lazımdır”(Aksan, 1952:118).

Bireylerin ve toplumların demokrasiye hazırlanması eğitim kültür faaliyetleri yoluyla savaşların son bulması ve uluslararası alanda barışın hâkim olması gerektiği vurgulanmıştır.

“İnsanlar arasında adaleti, hürriyeti ve barışı kurmak için bütün milletlerin karşılıklı yardımlaşmayı kutsal bir vazife bilmeleri ve milletler arasında kültür ve eğitimin geliştirilmesi için çalışmaları lazımdır” diyerek bireylere bu konuda bir sorumluluk yüklenmektedir.

Uluslararası münasebetlerin eğitim ve kültürel ayağı olan UNESCO'nun teşkilat ve işleyişi hakkında genel bilgilere de yer verilerek öğrencilerin bu yapı hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin temel fikirler başlığı altında bu bilgiler şu şekilde ele alınmıştır:

“Dünya barışının, hürriyetin ve adaletin temeli, insanların herkeste bir haysiyet ve şeref bulunduğuna, eşit ve bölünmez haklara sahip olduklarına inanmalarındır. Bütün insanların söz ve vicdan hürriyetlerine sahip, korkudan ve yoksulluktan kurtulmuş olmaları lazımdır.”

“İnsanların istibdada ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmalarını önlemek için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması lazımdır. Bunun yanında milletler arasında dostça münasebetlerin gelişmesini de teşvik etmelidir.”

“Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla kabul edilen insanın ana haklarına, haysiyet ve değerine, erkek ve kadınların hak eşitliklerine ait kararlar daha ziyade kökleşmelidir. Sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmak, insanlara daha geniş bir hürriyet içinde daha iyi hayat şartları kurmaya karar verdiğimiz bir kere daha tekrar ederiz.”

“Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda üye olan her devlet, diğerleriyle işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlere bütün dünyaca gerçekten saygı gösterilmesini sağlamayı taahhüt etmişlerdir. Bu taahhüdün yerine getirilmesi için bu hakların ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılması son derece önemlidir. Bu sebeple bütün dünya milletleri bu beyannameyi göz önünde tutarak öğretim ve eğitim yolu ile bu hak ve hürriyetlere saygıyı geliştirmelidirler. Her türlü tedbirlere başvurarak gerek birleşmiş milletler halkı, gerekse bunların himayesi altında ki sömürge ve yarı sömürge halkı arasında bu hakların tanınması ve tatbik edilmesini sağlamak için elbirliği ile çalışacağız” (Aksan, 1952:120-121).

Bu temel fikirler ışığında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi uluslararası münasebetlerin ve birey-devlet ilişkilerinin ölçüsünü içermesi açısından önem teşkil etmektedir. Ders kitabının bu bölümünde de vatandaşlığın ve uluslararası ilişkilerin ölçüsünü bireylere kazandırmak amacıyla bu temaya yer verildiğini düşündürmektedir. Ayrıca ünitenin devamında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin yaşama, din, vicdan fikir, seyahat, ikamet, çalışma, eğitim vb. gibi konuları içeren otuz maddesine de yer verilerek insanların uluslararası alanda hür ve eşit oldukları ve kanundan doğan anayasal haklarının bulunduğu bu otuz maddede özetlenmiştir. Beyannamenin 28 maddesinde ise “Herkesin, işbu beyannamede sözü edilen hak ve hürriyetlerin tam tatbikini sağlayacak bir sosyal ve milletler arası nizama hakkı vardır” maddesine yer verilerek uluslararası anlamda bu düzenin sağlanmasının da bir hak olduğu belirtilmiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Cumhuriyetin ilanından sonra ulus-devlet kendi yurttaşını inşa etmek amacıyla modernleşme projesini hayata geçirmiş, sosyal ve siyasal devrimler yapmıştır. Devletin üst yapıyı belirleyen rolü, resmi yurttaşlık anlayışına da yansımıştır. Devlet, yurttaş-devlet ilişkisinin kurucu üyesi olarak bu ilişkinin sınırlarını ve beklentilerini belirleyen taraf olmak durumunda kalmıştır. Devletin yurttaşla sağladığı hak ve özgürlükleri kullanması güvence altına alınmış, bunun sosyal, siyasi ve ekonomik sonuçları olmuştur. Bireyden bağlanma, ait olma, itaat etme ve fedakârlık temelinde oluşan beklentiler yurttaşlık eğitimi dersi kapsamında yurttaşlık ders kitapları aracılığıyla vatandaşlara aktarılmıştır.

1. Çalışmanın birinci amaç sorusu ders kitaplarında yetiştirilmek istenen kentli insan tipinin incelenmesidir. Ders kitaplarında kentlerin fiziksel çevresiyle ilgili düzenlenmeler, toplu yaşamla ilgili kurallara uyulması, görgü kuralları gibi davranış örüntülerine sıkça yer verildiği görülmüştür. Ders kitaplarında şehir ve kasabaların modern bir görünüm kazanması için yapılması gerekenler aktarılmıştır. Çocuklara temiz çevre, oyun alanlarının doğru kullanılması, trafik işaretlerine uyulması gibi konularda farkındalık kazandırılmaya çalışılmıştır. Şehrin modern görünümünü sağlamak amacıyla geniş yollar, güzergâhlar, parklar, bahçeler, oyun alanları düzenlenmiştir; bu düzene yurttaşların uyması amacıyla toplu kullanım alanlarında vatandaşların nasıl davranması gerektiği açıklanmıştır. Toplu alanlarda davranış örüntülerinin belirlenmesi amacıyla bazı temalar belirlenmiştir. Bu temalar ders kitaplarında trafik, hemşerilik ödevlerimiz, davranış ve görgü kuralları olarak yer almıştır. Bu kurallara uymamanın karşılığı ise kınama olarak belirtilmiştir. Medeni insandan beklenen davranışların kitapta sıkça vurgulanması yurttaşlık kültürü açısından önemlidir. Hak ve vazifelerimiz başlığı altında ise, yurttaşların vazifelerini yerine getirmelerinin önemine değinilmiş; vergi vazifesi, seçim ve askerlik vazifelerini yerine getirme konuları yurttaşların onur, namus ve şerefleriyle ilişkilendirilerek bu vazifelerin yaptırımı güçlendirilmiştir.

Uygar dünyanın parçası olmak Cumhuriyetin temel hedefi olmuştur. Kentlerin imarıyla birlikte kentte uyulması gereken bazı kuralların çocuklara aktarılması önem kazanmıştır. Bu kurallar içinde trafik kuralları, kaldırımda yürümeyi tavsiye eden yaya kuralları, toplu yaşamla ilgili genel davranış ve görgü kuralları, kent

yönetimiyle ilgili bilgilendirmeler, parklar ve çevre ile ilgili kurallar ders kitaplarına yansımıştır. Bu dönemde yaşanan köyden kente yoğun göç sonrasında kentli vatandaş kimliği oluşturmak ve kente uyumu kolaylaştırmak amacıyla ders kitaplarında yer verilen bu bilgiler Yurttaşlık eğitimi açısından işlevseldir.

2. Araştırmanın ikinci sorusu, çok partili hayatın yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansıdığı şeklindedir. Cumhuriyet dönemi boyunca gerçekleştirilen tüm devrimler demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. Başka bir deyişle Cumhuriyet demokrasiyle taçlandırılmıştır. Cumhuriyet demokrasiye giden yolun ön koşuludur. 1950’de hükümet değişikliğinin gerçekleşmesi ve çok partili hayata geçilmesi yurttaş yetiştirme hedeflerinede yansımıştır. Demokrasiyle ilgili kavramların ders kitaplarına girmesi, bireyin siyasi kimlik kazanması açısından çok önemlidir. Yurttaşlık eğitimi ders kitaplarında demokratik kavramlar sadece kuramsal ve kavramsal boyutuyla değil, yeni rejimin tutumunu yansıtmak amacıyla da ele alınmış; Cumhuriyet idaresi ve halkın bu idareye katılmasından hep övgüyle söz edilmiştir. Yurttaşlık eğitimi müfredatında çok partili hayata geçişle birlikte demokrasinin anlaşılmasına ağırlık vermiştir. Demokrasi bir yönetim şekli olarak yurttaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Ders kitaplarında ağırlıklı olarak demokrasinin çok partili rejim demek olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Buna bağlı olarak demokrasinin temel kavramları detaylı olarak işlenmiştir. Hükümet ve Partiler tema/konu başlığında milleti temsil eden hükümet şekilleri açıklanmış, siyasi partilerin kuruluş gerekçelerinin demokrasilerde bütün düşüncelerin temsil edilmesi fikrine hizmet ettiği görüşüne yer verilmiştir. Demokrasinin önemli birleşenlerinden biri olan eşitlik kavramının modern cemiyetlerde doğduğu, demokrasinin ancak eşitlik ile birlikte uygulama alanı bulacağı belirtilmiştir. Ders kitaplarında önemsenen bir diğer tema, hürriyet kavramıdır. Hürriyet kavramı, insanın haklarını hiçbir engele uğramadan dilediği gibi kullanması şeklinde tanımlanmış, bu hürriyetin sınırları diğerlerinin hürriyetlerine müdahale etmemek şeklinde belirlenmiştir. Demokrasinin ön koşullarından biri olan milli hâkimiyet kavramı ise milletin kendisini idare etme, hâkimiyet hakkını kullanma özgürlüğünün tanınmasıyla birlikte çoğunluğun azınlığın elinden egemenlik hakkını alması olarak işlenmiştir. Demokrasilerde hâkimiyetin millete ait olduğu vurgusuna ders kitaplarında sık sık yer verilmiştir. Bununla birlikte milletin kendisi adına hakimiyet yetkisini kullanacak olan idarecileri seçmek için seçimlere her ne koşulda olursa olsun katılım sağlamalarının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ders kitaplarında demokrasi ve demokrasinin temel kavramlarının anlatıldığı birçok tema/konuya yer verilmiştir. Bu dönemde daha fazla görüşün temsil edilme şansının bulunması, daha demokrat yurttaş beklentisine işaret etmektedir.

3. Araştırmanın üçüncü sorusu, ekonomik politikaların yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansıdığı şeklindedir. Demokrat Parti genel hedeflerinde devleti, ferдин mutluluğu için kurulmuş bir müessese olarak kabul edilmiştir. Özel teşebbüs ancak kamu yararı gözetilerek sınırlandırılmalıydı. Dış politikada hükümler devletlerin eşitliğine ve barış yolunda milletlerarası işbirliğine önem verileceği ifade edilmiştir. Demokrat Partinin ideolojisi ve programı hakkında önemli detaylar incelendiğinde ise halk için daha fazla hürriyet, liberal ekonomik politikanın gereği olarak devlet sektöründen ziyade özel sektöre daha çok destek vermek, dini konularda daha az sınırlama olması ön plana çıkmaktadır. Dönemin ders kitaplarına da siyasi perspektif bu doğrultuda yansıtılmıştır. Liberal ekonomi konusunda ders kitaplarında özel teşebbüslere dair herhangi bir ifade bulunmazken meslek seçimi ve vergi üniteleri kapsamında devletin ekonomik kalkınması vatandaşların özverili bir şekilde devlet için çalışmalarına ve vergilerini devletin ortak işleri için zorla değil seve seve ödemelerine bağlanmıştır. Vergi ödevini yerine getirmeyen vatandaşların onurunu kaybedecekleri, bunun onursuz bir davranış olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bütün vatandaşların serbestçe çalışma ve istediği mesleği seçme hürriyeti bulunduğu belirtilerek ülke ekonomisinin çok çalışarak ve vergi vazifesini yerine getirerek kalkınacağı belirtilmiştir. Çok partili hayatla birlikte liberal değerlere bir yöneliş olmakla birlikte cumhuriyet döneminden tam bir sapma olduğu söylenemez.

4. Araştırmanın dördüncü sorusu, yurttaşlık eğitimiyle ilgili sosyal politikaların ders kitabına nasıl yansıdığına ilişkindir. Bireyin içinde bulunduğu toplumsal çevre, aile ve okul, ders kitaplarında geniş bir biçimde ele alınmıştır. Geleneksel özelliklerini koruyan aile yapısı, okulla birlikte geleceğin yurttaşını yetiştirme rolünü sürdürmeye devam etmektedir. Aile ilişkileri kitapta ataerkil/erkek egemen bir şekilde sunulmuştur. Annenin hizmet eden, babanın ise evde iktidarı elinde bulunduran bir otorite figürü olarak tanımlanması geçmişten getirilen gelenek ve göreneklerin ataerkil yapıyı koruduğunu göstermektedir. Ders kitaplarında “biyolojik cinsiyetin toplumsal ve kültürel rolleri” olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal cinsiyet ayrımı açıkça görülmektedir. Aile ilişkilerinde ve eğitimde cinsiyetçi ayrımın devam ettirilmesi Türk toplumunun geleneksel yapısından henüz çıkmadığının göstergesidir.

Türk çocuklarının yetişme ve iyi bir yurttaş olmalarında en önemli kavram ve değerler alanında yardımseverlik, vatanseverlik, çalışkanlık önemli yer tutar. Bu değerler toplumsal kalkınma ve millet olma idealinin aracı olarak gösterilir. Özellikle Türk toplumunun karakterine uygun olarak laiklik düşüncesi ders

kitaplarında geniş yer tutmuştur. Din ve vicdan özgürlüğü modern Türkiye'nin çağdaşlaşma vizyonu olarak sunulmuştur.

5. Türkiye'nin yüzünün Batı'ya çevrilmesi sonucunda bu dönemde iç ve dış politik olaylar ve toplumsal değişme arzusu uluslararası ilişkilerin izin verdiği olanaklara göre yapılandırılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeniden şekillendirilirken Türkiye bu dönemde yerini yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin Türkiye'de yansması büyük olmuştur. Çok partili hayat, demokratikleşme ve liberal değerlerin eğitime yansması sonucunda toplum hızla değişmeye başlamıştır. Uluslararası ilişkilerin bu dönemde yoğunlaşması birçok örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Artık devletler sorunlarını geniş bir aile gibi uluslararası işbirliği çerçevesinde çözeceklerdir. Bu bakımdan Türkiye birçok ülke ile uluslararası düzeyde ekonomik ve kültürel münasebetler kurma zorunluluğunu duymuştur. Kurulan bu yoğun ilişkilerde ülkemizin gözettiği politikanın yurtdışı barış cihanda barıştan yana olduğu ders kitaplarında sıklıkla vurgulanmıştır. Fakat ülkemizi savunmayı gerektiren hallerde yurtdışların milletini yaşaması için hayatını dahi feda etmekten çekinmeyecekleri de belirtilmiştir. "Biz Türkler yurdumuzun varlığı için her fedakârlığı yaparız" (Aksan, 1952:77) gibi ifadelerle sık sık yer verilmiştir. Uluslararası ekonomik ve kültürel ilişkilerin sürekliliği devamlı barışın sağlanmasına bağlanmıştır. Uluslararası barışı sağlamak üzere ilk olarak Milletler Cemiyeti daha sonra Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulması, bu teşkilatın kuruluş amaçları ve teşkilat yapısı hakkında bilgilere yer verilerek uluslararası alanda bu temalarla ilgili gelişmeler öğrencilere aktarılmıştır. Uluslararası alanda eğitim ve kültür münasebetleri konusunda ise Unesco teması detaylı olarak işlenmiş teşkilatın amaçları görevleri ve işleyişi hakkında bilgilerin bu tema kapsamında öğrencilere aktarıldığı görülmüştür. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si temasında ise uluslararası alanda bireylere insan olmanın getirdiği temel haklar aktarılarak sosyal ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu beyanname, Birleşmiş Milletler Teşkilatına üye olan her devletin diğerleriyle işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünya olarak gerçekten saygı göstermeyi taahhüt etmiş olduklarını göstermektedir. Ders kitaplarında insan hakları beyanname'sine geniş yer verilmiş olması, ülkemizin de bu dönemde çekirdek haklara saygı duyduğunu taahhüt ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Cumhuriyet ideolojisinin idealize ettiği makbul yurttaş ile inceleme yapılan 1950-1960 arasında tanımlanan yurttaş tipi arasında çokta bir farklılık görülmediği, en azından ders kitapları açısından bir devamlılık olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı liberal değerlere yönelen Türkiye'de demokrasi, insan hakları, hür teşebbüs gibi söylemler ile birlikte evrensel değerlere yönelen bir yurttaşlık kültürünün ders kitaplarında yoğun olarak işlendiği görülmüştür. Birleştirici unsur olarak Türk kimliğiyle inşa edilmeye çalışılan yurttaşlığın zaman içinde dünyadaki değişim rüzgârlarına göre alt kimliklere indirgenmesi, yani post-modern durumun üst kimliği zayıflatmasıyla dünyada yeni bir yurttaşlık kriziyle karşı karşıya kalınmıştır. Türkiye 1950'li yıllardan itibaren Batı'ya daha doğrusu dünya kapitalist sistemine daha çok bağımlılaşmasına neden olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte dini ve etnik düzeyde alt kimlikler öne çıkmıştır.

Cumhuriyetin başlarında belirlenen (ulusçu, toplumcu, ödev ve sorumluluklarını bilen...) yurttaşlık eğitiminin bu dönemde de devam etmesi devletçi elitlerin buyurgan niteliklerinin değişmediğini gösterir. İktidarın el değiştirmesi sonucu reel politikadaki eksen kayması, hatta kimi zaman karşıt politik tutumlar ders kitaplarına yansımamıştır. Aksine milli kimlik ve ödevler üzerinden tanımlanan yurttaşlık, cumhuriyet tarihi boyunca tüm ders kitaplarında süreklilik göstermiştir. 1950 sonrası dünyada liberal özgürlükler doğrultusunda ortaya çıkan değişimler ders kitaplarında yer bulmamıştır. Her ne kadar demokrasi kavramı, insan hakları gibi konular ders kitaplarında ilk defa karşılık bulduysa da eşit haklar yerine devlete karşı sorumluluklarını ve görevlerini öne çıkaran militan yurttaşlık anlayışı hakim olmuştur. Dolayısıyla kitaplarda hak temelli özgürlük anlayışı yerine devlet ve toplum yararıyla bütünleşmiş bir yurttaş yetiştirilmek istenmiştir. Öyle ki, karşılıklı haklar ve eşit saygı ilkesine dayalı sivil bir anlayış yerine, devlete karşı sorumluluk ve görevleri öne çıkan militan yurttaşlık anlayışı ders kitaplarında hâkim olmuştur. Kılıç'ın (2006) belirttiği gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından - Osmanlı mirası ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde başlayan "Malumat-ı Medeniye" eğitimini unutmadan- itibaren başlatılan "yurttaş yetiştirme projesi"nin içeriği konusunda bir süreklilik olduğu söylenebilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan uluslararası göç, uluslararası terör, nükleer facialar, küresel ısınma gibi çevre sorunlarıyla birlikte sermaye, ulaşım, iletişim ve teknolojinin ulusal sınırlar dışına taşarak küresel boyutlar kazanması, birey-yurttaşın da ulusal sınırları aşan bir kimlik ve düşünce dünyasına sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Bugün artık, ulus-devlet bağlamındaki modern yurttaşlık kavramı tıpkı ulus-devlet, kimlik, çok-kültürlülük kavramları gibi tartışılmaktadır. Yurttaş kimliğini kazanan bireylerin, hak ve sorumluluklar bakımından eşit oldukları düsturunun günlük yaşamda karşılığını bulup bulamadığı önemli bir sorundur. Tartışmanın Türkiye bağlamında izlediği seyir ise, yurttaşlığın eşitlikçi boyutunun sorunlu doğası ve ulus-devletle olan bağlantısı gibi evrensel içeriği kadar, yerel ölçekte, modernleşme projesinin devleti

yurttaşa önceleyen normatif ilişkisi ile de bağlantılıdır (Kılıç, 2006). Aslında modernleşmenin tamamlayıcı temel ögesi olarak görülen modern yurttaşlık, ulus devletin içine düştüğü meşruiyet krizi sonucunda bugün de tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Yurttaşlığın geniş bir tartışma konusu olmasının nedenleri arasında küresel ölçekli göçlerin sonunda farklı etnik gruplaşmalar, kültürel çoğulculuk, eşit yurttaşlık statüsü gibi sorunlar devlet-birey ilişkisini yeniden düşünmeye zorlamıştır (Butakın, 2003: 127). Günümüzde uygulanan küreselleşme politikaları ulus-devletleri zayıflatmakta, uluslararası barışı tehdit etmeye devam etmekte, yurttaşlık bilincini tartışmaya açmakta, eşitsizlikleri artırmaktadır. Cumhuriyetin hedeflediği yurttaşlık kimliği pekişse de dünyada yaşanan toplumsal-ekonomik değişimlerden etkilenmeye devam etmektedir. Yurttaşların ekonomik ve sosyal hakları, refah seviyesi, huzur ve barış içinde yaşama güvencesi ile yurttaşlık bağları arasında bir ilişki söz konusudur. Temel haklar ve özgürlükler konusunda devlete ve kurumlara güvensizlik yaşandığı durumlarda yurttaşlık bağlarının zayıflayabileceği endişesi görülmektedir. Örnek: Son yıllarda yaşanan nitelikli nüfusun gelişmiş ülkelere göçleri gösterilebilir. Diğer yandan yurttaşlık eğitiminde yalnız kendi ülkesi sınırları içerisinde yaşamını sürdürmeye yetebilecek bilgi ve becerilerin öğrencilere kazandırılması değil, aynı zamanda farklı kültür ve coğrafyalarda hayatını sürdürebilecek ve farklı ortamlara kolaylıkla uyum sağlayabilecek insanların yetiştirilmesine de gayret edilmektedir. Bu amaçla eğitim sistemleri evrensel değerleri benimseyen, küresel vatandaşlık bilincine sahip vatandaşlar yetiştirmeye ağırlık vermektedirler (Kan, 2009:26).

Öğrencilere bilim ve teknolojik gelişmelerin gerektirdiği tutum ve becerilerin yanında evrensel değerlerle de buluşturulması toplumsal kabul görme açısından bir zorunluluktur. Çünkü modern yurttaşlık kurumunun soyut bir eşitlik temelinde öğrencileri “aynılaştırması” ve bu çerçevede toplumda farklı aidiyetler temelinde biçimlenen hiyerarşik ilişkiler her fırsatta ötekini yaratmıştır. Bireyler modern dönemle birlikte herhangi bir dinin, cemaatin, etnik grubun temsilcileri olarak değil, devletle karşılıklı haklar ve ödevlere sahip yurttaş olarak ilişki kurmaktadır. Böylece yurttaşın, kamusal alanda bütün kimliklerinden soyutlanarak yalnız yurttaş kimliğiyle var olması beklenmektedir. Bu çerçevede kamusal alanın merkezi örgütü olarak somutlaşan bürokraside bireylerin, birbirinin aynısı olarak görülmesi anlayışı, her türlü farklılık ve özellikleri dışlayarak eşitliği aynılığa indirgeyen yapısı nedeniyle eleştirilmektedir. Bu aynılaştırılmış bireyler topluluğunun bir arada yaşama ortak bir duyguda buluşma, ortak bir tarihe tanıklık etme, ortak bir kültür oluşturma ya da salgın, afet vb. olağanüstü durumlarda bir arada kalma, birbirlerine yardımda bulunma, ortak bir düşünce geliştirme konularında birleştirici ve bütünleştirici aktif işleyen bir sisteme ihtiyacı bulunmaktadır. Bu sistem beklenen etkiyi yaratmadığında ise aynılaştırıldığı düşünülen bütünü parçaları ayrılmakta öz farklılıklarıyla ilgili daha fazla benzerlik daha fazla ortaklık bulduğu mikro çevreye yönelmektedir. Küresel vatandaşlık anlayışının işlevlerini eyleme dönüştürememiş olması karşıtı olan aynı sınırlar içinde yaşama, ortak bir kültür, dil, etnik köken ve ortak tarih paydası üzerinde tanımlanmış olan ulus-devlet yurttaşlık anlayışını beslemektedir.

Yurttaşlığı, devletlerle olan bir hukuki bir bağ ve bu bağ sonucu oluşan üst ve genel bir kimlik olarak tanımlarsak, farklı ulusal, etnik, dinsel, cinsel kimliklere sahip bireylerin oluşturduğu ve giderek farklılıkların daha da netleştiği günümüz toplumlarında yurttaşlık anlayışının bir arada yaşayabilme imkânını oluşturma işlevine sahip olması gerekmektedir. Okullarda verilen yurttaşlık eğitimlerinin her kademe ve her sınıf düzeyinde toplumu bir arada tutabilen, birlikte daha güçlü kılan, aynı zamanda evrensel değerleri benimsemiş ve evrensel iyiliğe hizmet edecek şekilde örgütlenmiş olması desteklenmelidir. İncelediğimiz dönemde olduğu gibi millî değerler üzerine kurulu ama uluslararası değişim ve gelişmelere de sıklıkla yer verebilen bir müfredatın yurttaşlık eğitimi kapsamında amacına ulaşabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksan, H. (1952). Yurttaşlık Bilgisi I. Sınıf, Ders Kitapları Yayınevi, İstanbul

Aybay, R.(1998). “Teba-i Osmani”den “T.C. Yurttaşı”na Geçişin Neresindeyiz? 75 Yılda Tebaa’dan Yurttaşa Doğru, (ed. A. Ünsal), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Butakın, M. (2003). Üniter Düşüncenin Sonu: Özgürlük Önergeleri; Avesta Basın Yayın.

Gökalp, Z. (1950). Yurttaşlık Bilgisi I, Berrin Basımevi, İzmir.

Kan, Ç. (2009). Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi; Kastamonu Eğitim Dergisi,17(3),895-904.

Keyman, E. Fuat, İçduygu, A. (2005). Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı, Ed. Ünsal, 75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru.

- Kılıç, A. (2006). 1970-1990 Arası Dönemde Türkiye’de Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarındaki Yurttaşlık Anlayışı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pazarlı, O. (1959). Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul III, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Taşkıran, T. (1950). Yurttaşlık Bilgisi II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Taşkıran, T. (1950). Yurttaşlık Bilgisi III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Ulutaş, E. (2014). Türkiye’de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç, Akademik İncelemeler, C.9, S,1, ss. 73-102.
- Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi, 75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru, Ed. Artun Ünsal, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1-36.
- Üstel, F. (2004). Makbul Vatandaşın Peşinde; II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları; İstanbul
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Toprak, Z.(1998) Bir yurttaş yaratmak: Muasır bir medeniyet için seferberlik bilgileri, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul